

מהמתחדש ומהמתרחש

גיליון מס' 20
סיון תשע"ח
May 2018

שםעולם

8 אחווה נשית
אצל ניצולות שואה

22 מסע עם האויב

דבר המערכת

הרב | אברהם קריגר
ראש המכון

מחלקת החינוך רבת הענפים עוסקת במגוון פעילויות נרחב, החל מהגיל הצעיר ועד זקנה ושיבה בארץ, בארה"ב, בדרום אמריקה ואף במדינות אירופה. מחלקת האנטישמיות והכחשת השואה פועלת באופן הגנתי והתקפי, בעיקר דרך אמצעים הרחוקים מן העין מעצם דפוסי פעילותה. נתגייס כולנו בשנה זו להביא לידי מימוש ומעשה, בעזרת תמיכתכם הערכית והמעשית, למינוף המכון לקראת אתגרי העתיד. המשמעות שתיגזר מפעילות זו לעשורים הבאים תהווה נדבך מרכזי וחשוב בהנחלת זיכרון השואה לדורות הבאים ברוח התפיסה המכוננת של המכון.

בברכה ושלום,
בהערכה,
הרב אברהם קריגר

אורית חרמון | עורכת

ניצול השואה, שמואל שניידר, שהלך השנה לעולמו. כמו כן, אנו מתוודעים במדור "חפצים מדברים" לגוויל של ספר תורה שהתגלה השנה במהלך עבודות להריסת בתים ישנים באחד מרחובותיה של העיר לודז', שהיה בעבר בתחום הגטו. הגוויל נגאל והובא ארצה, באופן סמלי, ממש סמוך לשבועות, חג מתן תורה. לסיום, ברצוני לציין שזהו מידעון מספר 20 היוצא כעת לאור בשנת ה-20 לכינונו של המכון. נאחל לכולנו עוד שנים רבות של עשייה ציונית ערכית, נאמנות להיסטוריה ולשימור הזיכרון היהודי, המשך הקמת מערך מדריכי פולין עם תפיסת עולם מובילה, המשך הקמת מערך נרחב של בני הדור השני המהווים שליחי זיכרון בחזית הנחלת השואה וכן המשך שיתוף פעולה מפרה ופורה בינינו לביניכם, ידידי שם עולם וקוראים אהובים.

בברכה,
אורית חרמון

שלום לכולם,
השנה היא שנת ה-20 לקיומו של מכון שם עולם ואת אירוועיה פותחים אנו בגיליון 20 זה. נקודת הזמן העגולה מוצאת את פעילות המכון משתרעת על פני תחומים רבים ואף על פני מספר יבשות. במחלקת התייעוד הגענו, ב"ה, למימדי ארכיון שלפני עשור או שניים יכולים היינו רק להעלות בדמיונו. פעילותנו המחקרית, הכוללת פרסום והוצאה לאור של מחקרים, מביאה עמה בשורה רבה לנרטיב אותו מציב המכון בתחום השואה וההיסטוריה היהודית.

בתנ"ך, בנבואתו של יחזקאל העוסקת ביחסים שבין הקב"ה וכנסת ישראל. שיר זה של נעמי שמר נכתב בתקופת האינתיפאדה השנייה, בימים קשים של מלחמת טרור פלסטיני נגד ישראל והינו רלוונטי מאוד גם בימינו אנו. השיר אף מתחבר רעיונית למאמר שמתפרסם במידעון זה מאת ד"ר שרה בקרמן העוסק בתיאור אחווה נשית אצל ניצולות שואה בסיפורת של בנות הדור השני לשואה. המאמר מתבסס על העובדה שאחווה נשית היוותה מרכיב חשוב בהישרדותן של הנשים בשואה וכן על מחקר פמיניסטי של השואה המתאר את צמיחתן של קבוצות והסדרים חברתיים מגוונים של סיוע הדדי וסולידריות בקרב הנשים במחנות, אשר תרמו באופן משמעותי לסיכויי ההישרדות של רבות מהן. האחווה הנשית והאמונה במילים העתיקות שנותנות כוח, עזרו להן לשרוד, בידיעה ש"זאעבור עלייך ואראך מתבוססת בדמיך עלייך".

במידעון זה אנו קוראים במדור "אשר לא יכרת" על חייו והישרדותו של

"המילים העתיקות נותנות בי כח בקולות העתיקים אמצא מרפא הם עוזרים לי לחיות הם עוזרים לי לצמוח לברוא עולם יותר יפה.

ואעבור עלייך ואראך מתבוססת בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי חיי, חיי, בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי.

ופתאום מעל ראשי נפתחת קשת מניפה צבעונית נפרשת מבשרת חיים, מבשרת תקווה ושלווה וחסד".
(מילים ולחן: נעמי שמר)

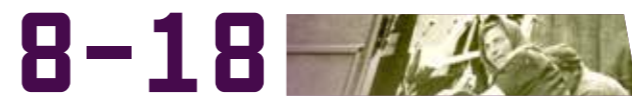
ימי השואה, הזיכרון והעצמאות מאחורינו ואנו מוצאים את עצמינו, ערב חג השבועות בהתמודדות מדינית-צבאית-לאומית מול כוחות האויב האיראני ומבינים שהחיבור בין זכות דמים לחיי גאולה שזור לאורך כל חייו ההיסטוריים של העם היהודי. הרעיון שגם באירועים הקשים ביותר אין לאבד תקווה, מופיע כבר

4-5 חדשות שם עולם

6-7 אשר לא יכרת | כי מלאכיו יצווה לך

8-18 תיאור אחווה נשית אצל ניצולות בסיפורת של בנות הדור השני לשואה

19-21 ראיון בשניים | עידן אופטובסקי עם יצחק ארד

22 פינת הספר | מסע עם האויב

23 חפצים מדברים | גוויל מוצל מלוודז'

בשעה: צריף הנעליים במחנה ריכוז והשמדה, מיידנק, צילום: אמון הצילום עזרא לנדאו

עורכת: אורית חרמון
מערכת: הרב אברהם קריגר, אורית חרמון
עריכה לשונית: לאה מוריה
עיצוב גרפי: סטודיו בת-עמי

צוות בכיר של המכון: הרב אברהם קריגר ראש המכון, הרב משה חבה אגף חינוך, אורית חרמון יועצת פדגוגית מתודית, פרופ' גדעון גרייף היסטוריון בכיר, מרים אריאל אגף ארכיון.
צוות המכון: צוות חוקרים, צוות אגף חינוך, צוות ארכיון, צוות כללי.

ראשי אגודות יידי שם עולם:
מר יהורם גאון ראש אגודת היידיים הישראלית
הרב צבי ויינרב נשיא אגודת היידיים ארה"ב
מר מאיר בליסקא ראש אגודת היידיים N.Y.
מר בובי רכניץ ראש אגודת היידיים L.A.

מכון שם עולם - לחינוך לתייעוד ולמחקר
כפר הרואה ע"ו חדרה 38955 טל: 04-6301637, פקס: 04-6365929
shemolam@shemolam.org.il
www.shemolam.org.il

גיליון מס' 20
סיון תשע"ח
May 2018

חדשות שם עולם

חסעות סטודנטים לאוקראינה בשיתוף פעולה בין שם עולם לארגון "לגעת ברוח"

7

6

מושי איזק והרב קריגר נסעו לארה"ב למטרת גיוס כספים לפעילות השוטפת של המכון ובעיקר לפרויקט בניית הקמפוס החדש. הם נפגשו בניו יורק עם פרופ' סקוט כהן, ראש החוג לאדריכלות באוניברסיטת הארווארד, אשר הינו האדריכל המוביל את הפרויקט. הרב קריגר היה מרצה אורח בקהילת ישרון / ביה"ס רמז שבמנהטן והעביר שם שלוש הרצאות: ההרצאה הראשונה העמידה את השואה לא כסיפור של גורל יהודי אלא כסיפור של ייעודו של העם היהודי. הרצאה נוספת עסקה בשאלות ותשובות מוסריות הלכתיות בשואה וההרצאה השלישית הייתה על הנסיגות כיום במזרח אירופה בכלל ובפולין בפרט לצמצם את אחריותן ומעורבותן בהרג יהודים בשואה. במהלך המסע המוצלח נחשפו קהלים חדשים לפעילותו של המכון ותורמים שונים החליטו להשתתף בהקמת המבנה החדש. כמו כן הובע רצון שחומרי הלימוד וספרות התייעוד של המכון יתורגמו לאנגלית כדי להנגיש אותם למסגרות החינוכיות היהודיות השונות בארה"ב.

9

לאחרונה נפתח במכון קורס מדריכים לאוקראינה מקרב בוגרי הקורסים של מדריכי פולין. הקורס עוסק בעולם היהודי - בתנועת החסידות, ראשית הציונות ותקופת השואה. זהו קורס ראשון בסדרה של קורסים לימודיים אשר יעסוק בקהילות ישראל באוקראינה תוך התמקדות באזור ספציפי במדינה רחבת ידיים זו ויכלול את האזורים: קייב, באבי יאר, אודסה, בוגדנובא (טרנסיסטריה) וכן את מרכזי אבות עולם החסידות באוקראינה. לאחר כעשרה מפגשי לימוד בארץ, יצאו המדריכים למסע לימודי באוקראינה ויוסמכו על ידי המכון כמדריכי מסעות לאוקראינה.

9

7

במסגרת המגמה למקד את סיורי הלימוד וההיכרות עם קהילות ישראל גם בתקופת השואה, מפנה המכון תשומת לב מיוחדת לאוקראינה. לאחרונה נפתח במכון קורס מדריכים לאוקראינה מקרב בוגרי הקורסים של מדריכי פולין (ראה ידיעה נפרדת). מסגרת נוספת המופעלת על ידי המכון הינה מסעות סטודנטים בשיתוף פעולה עם ארגון "לגעת ברוח" המחדד ומקרב את זיקתם וזהותם של הסטודנטים למורשתם. הרב חבה הדריך שתי משלחות לאודסה, מז'בוז' ואזור טרנסניסטריה.

8

זו השנה השלישית בה משובצים בוגרי קורס שליחי זיכרון בחזית הנחלת השואה בבתי הספר, באוניברסיטאות, במכללות, בטקסים עירוניים ובאירועי זיכרון בסלון. בוגרינו מתייצבים בכל הארץ ומעבירים את לפיד הזיכרון מדור לדור. הם מספרים לדור הבא את סיפור הוריהם, בני הדור הראשון, שורדי השואה, המשולב עם סיפור חייהם כבני הדור השני.

5

5

המכון מעמיק את פעילותו בעולם החרדי. פעילות זו כוללת מעורבות בנושאי יצירה בתחום המחזאות והאמנות בנוסף ביקורו במכון יוצרות של תיאטרון חרדי על מנת להתודע מקרוב לחומרים השונים הקיימים בו כדי להשתמש בהם בעתיד. כמו כן המכון מרחיב את פעילותו בתחום החינוכי וקיים לאחרונה יום עיון לרבני ישיבת חסידות פרימשלאן. ביום העיון נחשפו הרבנים לסוגיות שונות בנושא השואה והביעו רצון לעסוק ולהתעמק בסוגיות אלו. גולת הכותרת של פעילות זו בעולם החרדי היא יציאה למסע לפולין שהמשתתפים בו הינם חברי כנסת, מנהיגים מוניציפאליים, ראשי רשתות חינוך, עורכים, שדרים ועיתונאים מן המגזר החרדי. בעולם החרדי גוברת כיום ההבנה והמגמה שיש מקום לעיסוק רחב יותר בתקופת השואה במסגרות החינוכיות והציבוריות ומסע זה הינו חלק מכך.

3

מר אייב פוקסמן, שעמד שנים רבות בראש הליגה נגד השמצה בארה"ב וכיום מעורב בחידוש מזיאון השואה בניו יורק, הגיע לביקור במכון. בביקורו ביקש להתרשם מתפישת העולם של המכון ומן החומרים השונים המצויים בו, אשר יוכלו לסייע למזיאון שמעבר לים.

1

4

כמדי שנה התקיימה בחודש אדר שבת גיבוש לצוות המכון ובני משפחותיהם במרכז הימי בקיסריה. בצהרי יום שישי התכנס הצוות לדיון בהנחיית הרב קריגר בנושאים הקשורים לפעילות המכון. במהלך השבת העביר הרב אייל שנקר שיעור וכן נערך עונג שבת בהנחיית אסנת לוי בנושא: "המסכות בחיים בכלל ובהיסטוריה היהודית בפרט".

1

שגריר סרביה בישראל, מילושין סטאוניביץ', יחד עם הבישוף האורתודוקסי של סלאבוניה, יובאן צ'וליברק, היו אורחיו הרשמיים של המכון ודנו עם מארחיהם, הרב אברהם קריגר ופרופ' גדעון גרייף, בפרויקטים שונים במסגרת הסכמי שיתוף הפעולה ההיסטוריים והפדגוגיים שמכון שם עולם חתם עם ממשלת סרביה. האורחים הביעו את שאיפתם לקיים בצוותא פרויקטים שונים בין המכון לבין מורים, סטודנטים וכמרים סרביים, בצינים את האהדה השוררת בסרביה לישראל ולעם היהודי.

2

איגוד רבני קהילות, המכשיר מועמדים מתאימים לכהן כרבני קהילות, קיים שיתוף פעולה עם המכון במסגרתו הועבר קורס העוסק במנהיגות רבנית לדורותיה מימי הביניים ועד השואה. בקורס נלמדו תפקידיהם ופעולותיהם של רבנים וכן נלמדה ההבחנה בין רב למנהיג רוחני ועוד. המשתתפים נחשפו לפעילותם ואופי הנהגתם של רבנים בתקופת השואה. הקורס פתח בפני המשתתפים עולמות ידע והעשרה ובמהלכו הודגש תפקידו

4

5

8

"כי מלאכיו יצווה לך"

סיפורו של יעקב שמואל (שמוליק) שניידר

הרב שלום מלול

שמוליק נולד ב-8 במרץ 1932, בחודש אדר, בעיירה קוסון שעל גבול צ'כיה והונגריה. לאביו היה מפעל לייצור יין, ואמו הייתה עקרת בית. הוא היה הבן היחיד בין שש בנות. בעיירה חי ופעל האדמו"ר רבי ישראל רוטנברג, הרב'ה מקוסון, דמות רבת הוד, מיוחדת במינה. שמוליק היה מבאי ביתו של הרב. "הרבי מקוסון יכול היה להוציא מהדבר הכי רע שעשית, את הדבר הכי טוב ויפה שיש..."

בפסח 1943 השמיים חשכו והשואה האיומה ירדה על יהודי קוסון. הגרמנים אספו את כל יהודי העיירה בחצר בית הכנסת ומשם שלחו אותם לגטו בעיר ברגסאס, בו שהו כחודש ימים, עד שהגיעו הרכבות עם קרונות הבקר והגרמנים החלו לאסוף את היהודים בתחנת הרכבת לקראת היציאה למסעם האחרון. שמוליק גילה מנהיגות מרשימה וארגן קבוצת ילדים להביא נרות, גפרורים ומעט מים לצייד במ את הנוסעים. הרבי מקוסון התרגש מאוד ממעשה זה

וביקש לקרוא אליו את שמוליק. הוא הניח את שתי ידיו על ראשו, אמר כמה משפטים בידיש וברכו במילים: "כי מלאכיו יצווה לך לשמוך בכל דרכיך".

שמוליק הגיע לאושוויץ עם משפחתו ועם כל קהילת הקודש קוסון והרבי'ה בראשה. הם לא ידעו כמובן מה צפוי להם שם. בטור הארוך לכיוון תאי הגזים, ניגש לשמוליק אדם לבוש מדי אסיר, והורה לו לצאת מהר מהתור וללכת אחריו. שמוליק הגיע איתו לסאונה, התפשט ועבר מקלחת, גילוח וקעקוע של מספר על היד.

השחרור. לפני פטירתו, השביע את שמוליק להניח כל חייו תפילין ושמוליק קיים את הבטחתו. הוא החליט לקבור את אביו בחצר הכנסייה לצד קברים נוספים, בידיעה ששם הקבר לא ייהרס. הוא קשר את גופת אביו לקרש ארוך וסחב אותו בעדינות עד למקום הקבר. הוא חפר אך לא הצליח להתקדם כי האדמה הייתה קשה. בלית ברירה חזר עם הגופה לבית בו הסתתר, עד שהצליח לבסוף לכרות קבר

פסולות ואת השופר של העיירה. הוא לקח את השופר בתרמילו ושמר עליו מכל משמר. לאחר המלחמה הצטרף לקבוצת נוער של בני עקיבא. הוא הוציא את השופר ונתן למדריך, שתקע בו בראש השנה במחנה הנוער בדרך לארץ ישראל.

שמוליק עלה ארצה והגיע לישיבת כפר הרא"ה וזכה ליחס חם ואוהב מהרב נריה, שעמד בראש הישיבה. בראש השנה תקע הרב נריה בשופר ששמוליק הציל מהריסות בית המדרש בקוסון. בערב ראש השנה התשע"ה, העניק לי את השופר של העיירה קוסון וכתב על דף: "מסירת השופר - אין להעבירו מאה דורות. לאחר מכן יש להפקידו ביד ושם, אם אין למי למסור". הוא חתם והחתים גם אותי. כעבור כמה ימים נתן לי 100 ש"ח, דמי שמירה על השופר, כדי שאהיה אחראי לפי דיני שומר שכר ולא לפי דיני שומר חינום, שההלכה לגביו קלה יותר.

במשך השנים לאחר השואה שמר שמוליק על שתיקה ולא יכול היה לשתף. לאחר פטירת אשתו הראשונה, רומה, כתב את זיכרונותיו בספר: "כמו היו חיים כולם" המתאר את קורותיו בגטאות ובמחנות ההשמדה במהלך השואה, בה איבד את הוריו, אחיותיו ואת ילדותו.

כעבור 25 שנה הגיע שמוליק לפקוד את קבר אביו עם ההיסטוריון של העיירה ציטאו. הוא מצא את ציור מגן הדוד שצייר והיה זה לו סימן היכר מדויק על מיקום הקבר. בשנת 1975 הכין מצבה בארץ ונסע לוורשה על מנת להציבה על קבר אביו.

זכינו ששמוליק יצא אתנו לפולין במסגרת המסע של תלמידי ישיבת בני עקיבא לפיד מודיעין בשנת 2013, מסע שנצרב בלבבות לנצח. הלכנו איתו בגטו קראקוב, במחנה פלאשוב ובאושוויץ והרגשנו שהוא לא יצא משם. ברמפה באושוויץ הוא פרץ בבכי וביקש לחזור לאוטובוס לאחר שסיים לספר את סיפורו. הוא אמר שהוא רואה את הוריו ואת כל יקיריו על הרמפה. לדבריו, הוריו חייכו אליו במבטיהם הטובים.

שמוליק התחתן שוב עם דפנה, שליוותה אותו באהבה עד פטירתו. בשנים האחרונות התהדק הקשר ביני לבינו. זכות גדולה הייתה לי להכירו מקרוב. ימים ולילות ישבתי במחיצתו ולמדתי מאישיותו העצומה. הוא היה איש אמונה, מלא בטוב לב ואהבת אדם.

בערב יום השואה התשע"ו, בישיבת בני עקיבא לפיד מודיעין, סיפר שמוליק בפעם האחרונה את סיפור ההשגחה המיוחד שלו. הוא נפטר בט"ו בשבט התשע"ח, 31 בינואר 2018. יהי זכרו ברוך.

מספיק גדול. הוא כיסה את אביו בסדין והניח את הטלית מקופלת על פניו. בדיו שחור צייר מגן דוד על קיר הסמוך לקבר כמעין מצבה ולאחר מכן נעמד וקרא קדיש.

שמוליק החל בנדודיו בחפשו אחר משפחה או חברים ששרדו את השואה. הוא עלה לרכבת בה היו חיילים רוסיים, שצחקו עליו ושאלו מה הוא מחביא בתרמילו? הם פתחו את התרמיל ומשראו את התפילין, היו משוכנעים שאלו קופסאות בהן מוחבא כסף. הם קרעו את התפילין בסכין וזרקו אותן מהרכבת. שמוליק ירד מהרכבת ונסע לקוסון כי זכר שבבית המדרש בעיירה היו הרבה זוגות תפילין, אך משהגיע למקום נגלה לפניו מחזה נורא - בית המדרש נשרף עד היסוד. הוא חיפש בין ההריסות ולפתע ראה נרתיק של טלית. כשפתח אותו גילה תפילין

בהמשך התברר שגם אביו ניצל. פעמים רבות במהלך המלחמה שאל שמוליק את אביו למה כל זה קורה? אביו ענה לו באמונה שלמה: "זהו הרוע של בני אדם ואשמת העולם. לא אשמת אלוקים". על שאלתו איפה אלוקים? ענה לו אביו: "הוא איתנו כאן, בוכה לצידנו". אביו מעולם לא איבד את האמונה.

לאחר השחרור ברחו שמוליק ואביו לכפר נטוש והתחבאו בבית ריק. האב היה חלש וחולה ושמוליק היה רץ לכפר ומחפש אחר מזון לאביו בתקווה שיתחזק. כשהגיע חג השבועות, עלה בידו להשיג חמאה וחלב. האב שמח ואמר לבנו: "דע לך שבשבועות נפתחים השמים וכל התפילות מתקבלות".

בבוקר היום השני של שבועות מצא שמוליק את אביו ללא רוח חיים, שבועיים בדיוק לאחר

תיאור אחווה נשית אצל ניצולות בסיפורת של בנות הדור השני לשואה¹

**פרק ראשון:
אחוות נשים - במחקר הפסיכולוגי
וההיסטורי**

א. היבטים פסיכולוגיים-סוציולוגיים ומגדריים

המחקר הסוציולוגי של "אחוה" ו"חברות" נמצא בראשית דרכו, ובמיוחד זוכה לתשומת לב מועטה תפקידו של המגדר כאחד ההיבטים של חברות. באופן כללי במחקר (ברוקנר וקנאופ, 1993; Bruckner & Knaup; פלמלי, 1999; Felmlee), חברות בין נשים מאופיינת יותר בביטוי רגשי והסתמכות הדדית, בגילוי רגשות וסודות משותפים, בהענקה ובתמיכה רגשית. היא מתוארת כחברות של "פנים מול פנים" (שמשמעה פעילות שיחנית וחלוקת רגשות), בעוד שאצל גברים היא מתוארת כחברות של "זה בצד זה" (המתבטאת בפעילויות אקטיביות משותפות - doing). לבנות יש

ד"ר שרה בקרמן

האחוה הנשית? היותה מרכיב חשוב בהישרדותן של הנשים בשואה. המחקר הפמיניסטי של השואה מתאר את צמיחתן של קבוצות והסדרים חברתיים מגוונים של סיוע הדדי וסולידריות בקרב הנשים במחנות, אשר תרמו באופן משמעותי לסיכויי ההישרדות של רבות מהן. מערכות יחסים בכלל ומערכות יחסים בין נשים בפרט, הנתפסות כחשובות בעולמן של נשים בזמני שלום, חשובות עוד יותר בזמני מצוקה ובמיוחד בזמן השואה הנוראה. החברות בין הניצולות היותה גם עוגן מרכזי בחיים החדשים שהקימו לאחר המלחמה בהיותן נעדרות רשת תומכת של בנות משפחה כמו אימהות ואחיות. נושא החברות בין נשים הוא נושא חדש יחסית בספרות, שהתפתח רק בעקבות כתיבת הנשים. ההתייחסות לאחוה נשית מייחדת, אפוא, את כתיבתן של בנות הדור השני.

1. המאמר הוא עיבוד של חלק מפרק בעבודת הדוקטורט של שרה בקרמן-ברגמן: **הבניית זהות נשית ביצירותיהן של ספורות בנות הדור השני לשואה, תש"ע.**
2. במושג "אחוה נשית" כוונתי למערכת קשרים של נשים עם נשים אחרות.
3. יחד עם זאת, ניתן להצביע בכירור על התחוללותן של תמורות, החל מסוף שנות השמונים של המאה העשרים, בדימויי החברויות הגבריות, שהולכים ומקבלים מימדים "נשיים" כמו "הגבר הרגיש החדש", "ניומנים" "מטרסקסואל" וכו' המתארים גבר הנוטה להביע רגשות, מפגין תכונות טיפוליות ומאופיין במזג נוח (הולנדר, 2007).

ב. יחסי גומלין בין נשים בתקופת השואה - המחקר ההיסטורי

ב.1. אחוות נשים בשואה - האם היא תופעה ייחודית?

התופעה של התקשרות חברתית בתנאי מצוקה אמנם החלה להיחקר בתחום מדעי החברה כבר משנות השבעים, אך רק בשנים האחרונות החלו לבחון את יחסי הגומלין שנקמו במחנות הריכוז בתקופת השואה. דלות המחקר השיטתי בנושא זה מוסברת בכך שהניצולים עצמם הדגישו בעדויותיהם את הצד השלילי של החיים במחנות הריכוז, והתעלמו כמעט לחלוטין מגילויים של תמיכה הדדית בקרב האסירים במחנות הריכוז, משום שהם הרגישו צורך "לספר לעולם" את הדברים הנוראיים שקרו⁴ (דה פרה, 1976; Des Prs 1976; 98-99). החברויות שנוצרו במחנות לא היו עניין של מה בכך. יש לזכור כי האס. אס. ניסה לעקור מהשורש לא רק יוזמות להתארגנויות חברתיות בין האסירים, אלא גם קשרי ידידות פשוטים ביותר ביניהם, וזאת כדי לבטל כל מימד אנושי בחייהם. כך היו האסירים מספרים נטולי שם, והם נשלטו על ידי הירארכיה עוינת של חברי האס. אס. שהטילה סדר ומשמעת בעזרת "אסירים בעלי תפקידים", שלא השתייכו לקבוצה אותה ניהלו⁴ עם זאת, ההבנה כי תמיכה הדדית ויחסים אנושיים חיוניים

נטייה לבחור את חברותיהן על בסיס משיכה אישית ולא דווקא בשל אינטרס משותף. גברים, לעומת זאת, מבססים את הקשר ביניהם יותר על תחומי עניין משותפים. חברותם נוטה להיות אינסטרומנטלית, והיא מתבטאת בעזרה מעשית, תכליתית, ומיעוט בשיתוף ותמיכה רגשיים ובחשיפה אינטימית. בנוסף, גברים נוטים להתחבר בקבוצות גדולות יחסית, בעוד נשים מעדיפות קשרים בזוג או בשלושה בהם מרובים החשיפה האישית וביטויי הקרבה (רובין 1995; Rubin; נרדי ונרדי, 1992; טאנן, 1997). ה"אחוה הגברית" נתפסה מאז ומעולם כחברות אמיתית ואמיצה ואילו חברות בין נשים הוצגה באופן מסורתי באור שלילי ואופיינה במונחים של קנאה, תחרות, קטנוניות וילדותיות או נחשבה לקשר משני בחשיבותו (פרידמן, 1996; הולנדר, 2007).³ את ההבדלים בין החברות הנשית לגברית, מסבירות הפסיכולוגיות הפמיניסטיות (צ'ודורו, גיליגן, ריץ', בייקר-מילר) באמצעות מעבר ממודלים "גבריים" למודלים "נשיים": המודל "הנשי", השונה מזה "הגברי", רואה במטרת ההתפתחות הפסיכולוגית של האישה כמטרחה תוך היקשרות והתייחסות לאחר, במיוחד עם נשים אחרות כגון, חברות ובנות משפחה (אימהות, אחיות ובנות).

4. בובר-אנסי, יהודית (2006). "משפחות המתנה" של האסירות היהודיות במחנה הריכוז רונסבריק", בתוך: אסתר הרצוג (עורכת), **נשים ומשפחה בשואה**, נתניה, עמ' 113-95. ברונסבריק, למשל, שהיה מחנה ריכוז שבנה מלכתחילה כמחנה לנשים בלבד (במשך מספר חודשים היו הנשים היהודיות רוב במחנה), "שיחור" אנשי האס. אס. את האסירות "בעלות התפקידים" על ידי שיפור תנאי חייהן (בתנאי מגורים, באוכל, בלבוש, במרחב תנועה) כדי שהן תאכופנה באנמנות את מדיניות המבוססת על זה-הומניזציה של הפרט. שיטה נוספת של מניעת ניסיונותיהן של האסירות להתארגן הייתה הקמת רשת של מלשינות.

לאחר שניטלו מהאסירות כל סממני אינדיבידואליות, משפחה, תרבות ונשיות, הן ניסו לשרוד באמצעות בניית קשר אנושי עם נשים אחרות

אך הרצון לבשל ולאפות את המתכונים שקיבלו כש"תחזורנה הביתה" היווה לגביהן מוטיבציה ייחודית לשרוד. מאפיין מרכזי של האחוה הנשית היה התפתחותו המהירה של קשר "אם-בת" בין "אחיות המחנה". כל הקבוצות שנוצרו (גם של הגברים) היו אמורות להוות תחליף למשפחה, אולם כתוצאה מהתנייתן החברתית-הלחשים, התופעה התפתחה למימדים

שלא היו מצויים אצל קבוצות הגברים (באומל, 1998). יחסי "אם-בת" לא היו יחסים שוויוניים אלא יחסים של "תומכת" ("אם") ו"נתמכת" ("בת"), אם כי לעיתים התחלפו הנשים בתפקידיהן. האופי האישי הוא שקבע את תפקידה ומקומה של האישה בקבוצה ולא דווקא הגיל, המעמד או המצב המשפחתי. בשונה מכך התאפיינו קבוצות הגברים ביחסים שוויוניים, ובהיווצרותן על רקע אידיאולוגי (קומוניסטיים, חסידיים, חלוצים) או פרגמטי, למשל, לצורך מבצעים מיוחדים, כמו פעולות של "התנגדות", ולכן - בניגוד לקבוצות הנשים - הן התפזרו לרוב לאחר ביצוע המשימה הספציפית (דוידסון, תשמ"ד).¹⁸ מאפיין נוסף של קבוצות הנשים היה דפוסי הקשר העמוקים הבין אישיים. קשרים אלו היו הסיבה לכך שנשים הצליחו לשרוד במחנות בתנאים קשים בהרבה מאלה שבהם היו הגברים. תכונה נוספת של הנשים הייתה היציבות הפרסונלית שהייתה לרוב גבוהה יותר מזו של הגברים, כנראה בגלל האינטראקציה הבין-נשית ומידת הסולידריות הגבוהה שאפיינה אותן. תכונה אחרת האופיינית להן הייתה הדאגה והעזרה שהפגינו כלפי נשים מחוץ לקבוצה, לאחר שדאגו לבנות הקבוצה. זאת בשונה מן הגברים שאצלם הנאמנות והדאגה ההדדית התקיימו בדרך כלל רק בתוך הקבוצה, בגלל הנורמה שרווחה שממילא בלתי אפשרי לעזור לכולם.¹⁹

החברויות בין "אחיות המחנה" הוזכרו על ידי השורדות כמשמעותיות לחייהן גם אחרי שנים רבות, למרות העובדה שבדרך כלל חברויות אלו התפרקו בתום המלחמה. ראשית - רבות מן החברות לא נשארו בין החיים, שנית - בגמר המלחמה שבו השורדות לבתיהן בארצות השונות, וכן המעבר ממחנה למחנה הקשה על שמירת קשרים. חלקן שמרו על קשר רגשי חם אך "מרחוק" (גילאי, אתר אינטרנט, שאלון לניצול שואה).²⁰

תרבותי-חינוכי משותף, ולעיתים על רקע מוצא גיאוגרפי משותף (דוידסון, תשמ"ד).¹⁰ הקבוצות השכיחות היו עד ארבע נשים: אחיות, חברות, אם ובת/בנות.¹¹ דפוס זה תואם את התיאוריות הסוציולוגיות המדגישות את החברות האינטימיות בין בנות בהשוואה לבנים. עם זאת נמצאו גם קבוצות גדולות יותר.¹² הבדידות הייתה קטלנית לאישה, ולכן הפירוד מאחות/חברה אחת היה יכול להיות מסוכן.¹³ נשים בודדות היו נתונות לסכנה של פגיעות גבוהה בעיקר בתחום המיני, ואילו לנשים שהיו בקבוצה, לא העזו הגרמנים להתקרב (באומל, 1998).¹⁴ אין ספק, כי לקשרים של "משפחות מחנה" היה תפקיד מכריע בחיי הנשים, והם היוו מקור כוח מרכזי ליכולת ההישרדות שלהן, אם כי לא הבטיחו זאת.¹⁵

האחוה בין הנשים התבטאה ב"ארגון" מצרכי מזון, ביגוד וחלוקתם השוויונית, החלפתם במוצרים חיוניים כמו תרופות, דאגה למחסה, הגנה מפני נשים אגרסיביות, ארגון מקומות עבודה בטוחים ו/או מועילים יותר. עזרה הדדית התבטאה גם בהגנה ישירה על חיי הזולת והצלת חיים כמו במקרים של תשישות או מחלה, אשר מנעו מהאסירות להופיע לעבודה או למסדר, או בגרירתן בצעדות אכזריות וכן במניעת התאבדויות (באומל 1998).¹⁶ מעבר לכל אלה המאפיין המרכזי של צורת התמיכה של האחוה הנשית היה העידוד המוראלי. לאחר שניטלו מהאסירות כל סממני אינדיבידואליות, משפחה, תרבות ונשיות, הן ניסו לשרוד באמצעות בניית קשר אנושי עם נשים אחרות, שנעשתה בפעילויות כגון: העלאת זיכרונות שהיו קשורים לעברן, סיפור תוכנם של ספרים ודקלום שירים או האזנה להם.¹⁷ העלאת זיכרונות על מאכלים והחלפת מרשמים ומתכונים מקוריים מהארצות שמהן הגיעו הנשים במחנות, גרמה להן להדחיק מחשבות על הרעב ועל הזוועה בה היו נתונות מצד אחד, ולהתמלא בתחושת שובע מעצם הדיבור על האוכל מצד שני (פלד, 2007). בכתבת המתכונים נטלו הנשים סיכונים רבים,

הישרדות. אצל הגברים והנשים קיבלה החברות ביטויים שונים, הנבדלים זה מזה במדדים כמו: גודל הקבוצות, התמדתן ועוד.⁸ ואכן מתברר מתוך קריאה ביומנים של ניצולות שואה (למשל: בירנבאום, 1983; כגן, 1947) כי בין נשים התפתחו גם מערכות יחסים עוינות (נשים "לא טובות", "לא עדינות"), ואין ליחס תכונות אלו אליהן באופן "מהותני": במאבק ההישרדות היו גם נשים שנאבקו, נלחמו ופגעו בנשים אחרות בדומה לגברים.

גם אם עזרה לזולת ותמיכה הדדית אפיינו בזמן השואה גברים ונשים כאחד, הרי מתוך המחקר עולה שנשים נטו לזכור את העבר ולפרשו באמצעות מאפיינים שונים מאלו של הגברים - כמממשים קשרים ואמפתיה (ורבה, 1998).⁹ המספרות נוטות להדגיש את מקומה של האחוה הנשית כגורם מרכזי להישרדותן, בעוד שהגברים מדגישים את יכולתם האישית להיאבק על גורלם. ייתכן גם כי בגלל התעלמות המחקר הקונוני מנשים, נטו חוקרות השואה הפמיניסטיות (רינגליהים, 1984; ארליכמן-מילר, 2000 - Erlichman-Miller) לגלורייפיקציה של ההישרדות הנשית, ולכן הדגישו את ייחודיותה של האחוה הנשית כסיבה מרכזית להישרדות (ביר וגולדנברג, 2003 - Baer & Goldenberg).

ב.2. אחוזות נשים בשואה - רקע ודפוסי התנהגות

ביומנים רבים של ניצולות שואה מייחסות הכותבות באופן מובהק את עובדת הישרדותן לקשרים שהיו להן עם נשים אחרות, ויוצרות את המושג "אחיות מחנה" (lager schwestern) או "משפחות מחנה" (רינגליהים, 1984; מילטון, 1993 - Milton). מערכות יחסים אלו היו מקור של כוח שאפשר הסתגלות והישרדות אישית, וכן אפשרו את המאבק היומיומי לשמירה על צלם אנוש (באומל, 2006).

עבודות מחקר שונות מתארות כיצד צמחו במחנות יחסי קרבה בין נשים, מעין חלופות לקשרי משפחה. הקבוצות התהוו לעיתים על יסוד קשרי משפחה, לעיתים על יסוד

להישרדותם גרמה לכך שעד מהרה התהוו חברויות בין האסירים למרות הסכנות הטמונות בכך.⁵ חברויות בין נשים היו למוקד מרכזי במחקר על גורלן של נשים בשואה (באומל, 1998 - Baume), עם זאת נטוש במחקר ויכוח באשר לייחודיותה של "אחוות נשים" בשואה: האם נשים נבדלו מהגברים במערכות היחסים - בעזרה הדדית ובדאגה לזולת - שנוצרו ביניהן במחנות, ובמה?

לפי חלק מהחוקרים, חברות במחנות ובגטאות לא הייתה תופעה נשית (Tec, 2003). קרבה אישית ותמיכה מתועדים גם ביומנים שנכתבו על ידי גברים ניצולים (כגון: לוי, 1989; גרייף, 1999; ויזל, 2005). חוקרים אחרים טוענים, לעומת זאת, כי מתוך עדויות של ניצולות רבות עולה שחברות במחנות הייתה, בראש ובראשונה, תופעה נשית (עופר וויצמן, 1998, Ofer & Weitzman; בובר-אגסי, 2006). זיכרונות ומחקרים מצביעים על חברות רבות יותר בקרב נשים מזאת ששררה אצל גברים (באומל, תשס"ד). כמו כן נשים התמידו בחברותן יותר מגברים. במחקר נטען גם כי בחברות בין נשים, התגלתה גמישות רבה יותר - פיזיולוגית ופסיכולוגית - שסייעה להן לשרוד טוב יותר מבחינה מוסרית (באומל, 1998; בונדי, 1997; רינגליהים, 1984). בהתאם לתיאור זה, יכולת ההישרדות של הנשים במחנות התחזקה באמצעות הקשרים הבין-אישיים: כאשר נשים חברו לנשים אחרות הן גייסו את המיומנויות הנשיות של מלאכות הבית שרכשו - בזכות הסוציאליזציה המגדרית - עוד לפני המלחמה כדי לשרוד בחיי היומיום. באומל (1998) אף מדגישה כי דווקא נשים ממעמד בורגני ומוטה, כאלו שידעו את מלאכות הבית, כגון: בישול ותפירה וגילו יכולת אלתור, שרדו טוב יותר מאלו שהשתייכו למעמד חברתי גבוה. זאת משום שיכולות אלו היו משמעותיות יותר להישרדות הקבוצה מאשר השכלה.⁷

ההסבר לפער בין שתי העמדות שהוצגו לעיל הוא בכך שנשים נוטות לעשות שימוש בולט במיומנויות חברתיות של שיתוף פעולה ועזרה הדדית במאבק על

5. תיזור באומל, יהודית (1993). "קבוצת ה'צנארשאפט' כדוגמה להתארגנות נשים לעזרה הדדית במחנות", דפים לחקר תקופת השואה, י' עמ' 107-127.
6. ראו לדוגמה: Ringelheim, Joan M. (1984). "The Unethical and the Unspeakable: Women and the Holocaust", Simon Wiesenthal Annual, 1, pp. 69-87. Ringelheim, Joan M. (1985). "Women and the Holocaust: a Reconsideration of Research", Signs, 10(4), pp. 741-761. Baume, Tydor Judith (1998). Double Jeopardy: Gender and the Holocaust, London.
7. ליליאן קרמר (Kremer) מתייחסת לכישורים ולמיומנויות אלו כיכולת ליצור "תחליף משפחה" (1991) ובמילותיה: של יהודית בובר - אגסי: "שגשושו וחיותו של הארגון החברתי של 'קבוצות קטנות' או 'משפחות מחנה' [...] הייתה תופעה שהתאפשרה עקב הסוציאליזציה המוקבלת של נערות לשעור גבוה של אחיות, תמיכה ודאגה לזולת - ובעיקר לבני המשפחה החלשים יותר (הצעירים או המבוגרים יותר) שכללה אפילו תחושת מחויבות לגבי אלה שהן לא חיבבו במיוחד". בובר-אגסי, "משפחות המחנה" רוונסבריק עמ' 108.
8. שם.
9. עדותה של ברכה גילאי על גניבת מזון בין הנשים במחנה נמסרת רק לאחר שהיא מציינת כי "לרוב ניסינו דווקא לעודד אחד את השני". באופן דומה יש לראות את ניסיונה להמעיט בחומרת ההאשמה של התנהגות נשית זו, שכבר אז במחנות נשפטה כך: "לא קראו לזה גניבה אלא היה לזה שם מיוחד: אורגניזרין (מילה שפירושה בגרמנית - לארגן או להשיג)" (אתר אינטרנט, שאלון לניצול שואה).
10. בובר-אגסי, "משפחות המחנה" רוונסבריק.

11. אסתר הרצוג, (2006). "שיחות עם אמי - עבר והווה בזכירת השואה", בתוך: אסתר הרצוג (עורכת), נשים ומשפחה בשואה, נתניה, עמ' 283-315; דוידסון, שמאי (תשמ"ד). "יחסי גומלין אנושיים ומשמעותם בקרב אסירי מחנות הריכוז הנאציים" בתוך: ישראל גוטמן, רחל מנבר (עורכים), מחנות הריכוז הנאציים, ירושלים, עמ' 435-451.
12. כך, למשל, הייתה באושוויץ קבוצה של עשר נשים שקראו לעצמן "העשיריה" ("צנרשאפט") שבמשך שלוש שנים וחצי עברו יחד בכמה מחנות. קבוצה בגודל כזה - שחיה יחד ודואגת אחת לשנייה - סיכנה את עצמה, משום שבמקום כמו אושוויץ התבלטות היוותה סכנה לקיום. ובכל זאת, העובדה שהן היו קבוצה גדולה סייעה להן לשרוד (באומל, 1993, 1998).
13. לידיה ואגו לבית רונפלד מסבירה ש"נשים בודדות היו נדירות במחנות. שכן בדידות משמעה מוות כמעט בטוח" (בובר-אגסי, "משפחות המחנה", רוונסבריק עמ' 108). כך, למשל, נשים שפגשו את אנה פרנק חודש לפני מותה בברגן-בלזן סברו שהיא מתה לא כתוצאה מרעב או מטיפוס אלא עקב מות אחותה מרגוט (דוידסון, יחסי גומלין).
14. יהודית תיזור באומל, "קבוצת ה'צנארשאפט'".
15. באופן דומה מעידה ברכה גילאי לבית וינר כיצד נוצרו חברויות כאלה שהיו לדבריה "צורך קיומי": "יום אחד ניגשה אלי נערה בת גילי בערך, שהכרתיה עוד מהבית ושאלה אם אני רוצה להיות 'אחותה'. עניתי בחיוב. ומאותו יום ועד השחרור לא נפרדנו". גם לאחר שמצאה את אחותה האמינית במחנה הן לא נפרדו והפכו ל"שלוש אחיות". משזו מתה, האחות המאומצת "היא זו שנחמה אותי וגם כשסבלתי מהאס. אס. האירור שהכה אותי במהלך גרירת עצים. היא זו שעמדה לידי ולא נתנה לי 'ליפול'" (אתר אינטרנט - שאלון לניצול שואה).
16. יהודית תיזור באומל, "קבוצת ה'צנארשאפט'", בובר-אגסי, "משפחות המחנה" רוונסבריק.
17. דוידסון, יחסי גומלין.
18. באומל, שם; דוידסון.
19. באומל, שם. קבוצות התמיכה של הגברים נבעו, לעומת זאת, מן הצורך הפרגמטי לעזרה הדדית. חיזוק לכך ניתן למצוא בדברי עדותו של ניצול השואה אלי פפרקורן המתייחסים לקשרים הבין-אישיים שהוא פיתח במחנה אשר "נשאו אופי של כדאיות ונקבעו על ידי התועלת ההדדית בין הקבוצה וביני" (1984: 526).
20. כך מעיד בנה של אווה שהייתה אחת "מחמש האחיות" (חברות נשים שנוצרה בין אושוויץ בצעדת המוות לבין השחרור בברגן בלזן), כי רק ב"ד ושם" נודע לו בברור ש"סיפוריה של

קשרים רגשיים-אינטימיים עם מוטקה, מתקשה לקבל את בריחתו הפתאומית מהמחנה. זאת בשונה מן ההבנה שהיא מגלה כלפי עזיבתה של חברתה-מגינתה בלה: היא חשה נבגדת על ידי מוטקה ש"ברח" בלעדיה ו"לא אמר שום דבר", ואילו בלה נתפסת על ידה כמי ש"עזבה", ולא ברח, הן משום שבלה נפרדה ממנה (לאחר שהמתינה כי תבריא ממחלתה), והן משום שהיא הלכה מתוך תחושת מחויבות אחרי אהוב ליבה ולא זנחה אותו, כפי שמוטקה זנח אותה. בלה אף מתוארת בהמשך הרומן כמי שסובלת מרגשות אשם על הזנחת הבטחתה לשמור עליה.

תיאור מערכת היחסים של הנערות עם הגברים ברומן אף מדגיש את הצורך של נשים לקשרים עם נשים אחרות. גם אם הקשר האינטימי שנוצר במחנה בינן לבני זוגן הוא טוב, הן ממשיכות את הקשר עם חברותיהן ונאמנות לו (בתחילת המלחמה הותר לבחורים במחנות לבוא אחרי העבודה לצריפים של הבנות). כך מובלטת מאד נאמנותה של בלה לחברותיה ובייחוד להבטחתה לשמור על ליקי גם כשהיא מתאהבת בגבר במחנה: (ו)אל תדאגי: אני עדיין השומרת שלך" (94), ש"כל זמן שאת איתי, לא תדעי מה זה רעב" (95). האחוה בין הגיבורות אף גוברת זמנית בעיתות משבר על הקשר עם גבר: בלה, למשל, רוצה אמנם לעבור למחנה אחר אליו הועבר זאנק אהובה, אך היא מחכה להבראתה של ליקי.

מערכות היחסים בין שלוש הגיבורות מעוצבות לפי הדגם "אם-בת". מנהיגת הקבוצה ("האם") -בלה- צומחת בעיקר כתוצאה ממימנויותיה הדומסטיות הנדרשות להישרדות. מיומנויות אלה היו אופייניות לרוב לנשים ובמיוחד לבנות המעמד הבינוני ומטה, ואכן, בלה, שייכת למעמד זה. נסיבות גידולה (מות אביה שדירדר את מצבה הכלכלי של המשפחה, אחיה החולני) לימדו אותה אחריות ותושייה. עם הישלחם של צעירי העיירה ללא הוריהם ובני משפחותיהם מהגטו למחנות העבודה, אביה של ליקי מתחנן בפני בלה שתשמור עליה. הבטחתה

פולין-רוסיה. היצירה עוקבת אחר הגיבורות ומערכות היחסים ביניהן, מגיל ילדות ועד ראשית שנות העשרים שלהן, בשלושת חלקי הספר: בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה, במלחמה עצמה ועם סיומה. מרכזיותן של מערכות היחסים בין הגיבורות, שנוצרו על רקע נסיבות טראומטיות, מובלטת ביצירה באמצעות הפירוט המתאפשר על ידי הרומן רחב היריעה, ועל ידי אורכו היחסי של החלק המרכזי המוקדש לתיאורן. בחלק זה מוצבים יחסי האחוה בין הגיבורות בשואה באנלוגיה ניגודית לשני סוגי מערכות יחסים: אלו שהנערות פיתחו לפני המלחמה ואלו שפיתחו עם גברים בגטאות ובמחנות.

מבנה הרומן מדגיש את הקשר בין האחוה שבין שלוש הגיבורות ובין הסיטואציה של המלחמה. זאת על ידי הצגתן הנפרדת בחלק הראשון של הרומן, בו מוקדש לכל אחת מהגיבורות פרק נפרד הנושא את שמה, ובניגוד לכך, הצגתן המשותפת בחלק השני: במציאות "הנורמלית" של טרום המלחמה. הן חיו, אמנם, במתחם גיאוגרפי משותף של עיירה טיפוסית במזרח אירופה, אך קשריהן היו רופפים ביותר כתוצאה ממיקומן החברתי השונה.²⁴ האירועים ההיסטוריים, הדרמטיים והנוראיים של המלחמה הם שהופכים אותן לשותפות לגורל אכזר. תיאור היחסים ביניהן לפני המלחמה אינו מנבא את עוצמתה של האחוה, העזרה והדאגה ההדדית, שיתגלו בין שלוש הנערות בגטאות ובמחנות השונים. נקודות המפגש הספורות בתקופה זו בין הגיבורות, חשפו, כדרך של בנות בגילאים אלו, קנאה וצרות עין לצד צורך בקרבה ובידידות, שלא התממשו בשל הפערים ביניהן. במלחמה הקשרים נוצרים ביוזמתן של הגיבורות המבינות כי רק בעזרה הדדית ובגיוס כוחות משותפים הן תשרודנה.

אנלוגיה ניגודית נוצרת גם בין יחסיהן - בינן לבין עצמן - ובין יחסיהן עם גברים. האנלוגיה מדגישה את ייחודה של מערכת הקשרים בין הנשים, המתאפיינת במחויבות ובאחריות הדדית. כך, למשל, ליקי, היוצרת

חברות נשית מוצגת ביצירות של בנות הדור השני כבעלת משמעות מיוחדת בתנאים הקיצוניים הטראומטיים של השואה

ב. האחוה הנשית בשואה אצל יוצרות בנות הדור השני

האחוה הנשית שהייתה לנושא בספרות הנשית העברית בשנות השמונים, מקבלת את ביטויה גם ביצירות נשים בנות הדור השני לשואה.²² בדרך זו, משתלבות העובדות ההיסטוריות החוץ-ספרותיות עם מאפיינים דומיננטיים של כתיבת הנשים הישראלית. חברות נשית מוצגת ביצירות של בנות הדור השני כבעלת משמעות מיוחדת בתנאים הקיצוניים הטראומטיים של השואה. דמויות הנשים מתוארות ככאלה שגם כאשר נותקו מחברת הגברים - אבות, אחים, בעלים - הן הצליחו להתקיים ולשרוד בזכות הקשרים של עזרה ואחוה ביניהן. את התכונות הדומסטיות שגילו הנשים עד פרוץ המלחמה במרחב הפרטי הן מצליחות, כשהן נדרשות לכך, להפגין גם במרחב הציבורי.

האחוה בין הנשים, המתוארת ביצירותיהן של בנות הדור השני, מאופיינת בדומה לחברות הנשית שהתגלתה בנסיבות הטראומטיות של השואה. כמו בזיכרונות התיעודיים של הניצולות, המדגישות את חשיבותה של האחוה הנשית כגורם מרכזי להישרדות, גם בסיפורת של בנות הדור השני מתוארים בעיקר יחסי שיתוף פעולה ועזרה הדדית בין נשים. עם זאת היוצרות אינן נרתעות מלהציג - בדרגות שונות של חשיפה - גם את פניהם השליליים האפשריים של קשרים בין נשים (כמו קנאה, אנוכיות ואכזריות) וכך יוצרות תמונה אוטנטית ומשכנעת.

עיצובה הספרותי של האחוה הנשית בשואה יודגם להלן באמצעות הרומן **האהבה משחררת** של רחל טלשיר והסיפור "בוקר בגן, עם המטפלות" של סביון ליברכט.

ג. ה"ניסיון הנשי" של אחוות נשים בשואה וגילומו ברומן האהבה משחררת של רחל טלשיר

חידושו של הרומן **האהבה משחררת** של טלשיר הוא בהתרכזותו ב"ארץ שם" בניסיון לתאר את "השואה מבפנים": בהתבוננות מקרוב בחיי היומיום של גיבורותיה בגטאות ובמחנות בכלל ובגילויי אחוות הנשים בשואה בפרט.²³

במרכזו של הרומן מוצבות מערכות היחסים בין שלוש נערות יהודיות - ליקי, בלה וגולדה, שגדלו בעיירה בגבול

זיכרונות הסולידאריות והתמיכה ההדדית במחנות הריכוז הנאציים, שהמוות בהם היה כמעט בלתי נמנע, ליוו את הניצולות והניצולים כאחד במשך כל תקופת חייהם כהשפעה מחזקת ששמרה על צלם האדם שלהם. התעלמות מהעובדה שהיו קשרים אנושיים בין אסירי המחנות עלולה לתת לגיטימציה לניצחון הרוע והדה-הומניזציה של הנאצים. הניצולות הצליחו באמצעות תהליך ההיקשרות החברתית להשיב את האמון בערכים הבסיסיים של האדם (דוידסון, תשמ"ד).

ייצוגה של האחוה הנשית ביצירות בנות הדור השני פרק שני:

א. תפיסת האחוה הנשית בתרבות וייצוגה בספרות

כבר ווירג'יניה וולף (1981 [1929]) עמדה על התיאור המעוות והבלתי אוטנטי של יחסים בין אישיים של נשים בספרות, כתוצאה מכך שנשים תוארו בספרות הקנונית הגברית רק מתוך יחסיהן עם גברים. אחד מחידושיה המרכזיים של הכתיבה הנשית הוא היכולת לתאר באופן מלא את עולמן של נשים. בתוך עולם זה, תופסות מקום חשוב מערכות היחסים בין נשים, שלא תוארו עד אז.

האחוה בין אישה לאישה היא מרכיב מרכזי של הזהות הנשית (צ'ודורו, 1978 Chodorow; גיליגן, 1995 [1982]), ולכן היא נעשית גם למרכיב מרכזי בכתיבה הספרותית הנשית. הבנת חשיבות מערכות יחסים אלה בכתיבה ספרותית נשית מובילה לניתוחה כמאפיין מרכזי של הגיבורה הנשית ושל עלילת חייה (כהנא-כרמון 1984, 1988, 1989).²¹

הסיפור של "אחוות נשים", שהיה מודר עד כה, מתחיל אמנם להיכתב כ"הערת שוליים" בלבד לצד ההיסטוריה הגברית, אך דווקא הכתיבה הזו עשויה להיות חתרנית, להפר את הסדר ההגמוני הפטריארכלי, ולהתחיל ל"חבר" את הסיפור של הנשים (her story). אין פלא, כי בספרות העברית מרבית סופרות ישראליות לעסוק בהקשרים בין-נשיים ובסיטואציות של רעות וידידות אוהבת ומעצימה בין נשים, והן חושפות את כוחה של חבירת נשים להענקה הדדית של חירות ואוטונומיה (נוה, 1999 א').

אימא, סיפור ההישרדות, כרוך באחוות נשים שנוצרה שם, במסלולי החיים הבלתי אפשריים. הסיבה לחוסר הידע נעוצה בעובדה שלמרות ש"חמש האחיות" עלו ארצה, הן לא התראו, אלא שמרו על תקשורת מרוחקת באמצעות חילופי מכתבים, ולימים - באמצעות שיחות טלפון (ירושן, אתר אינטרנט - פורום תמיכה בדור שני).

21. שוואלטר, איליין (2006, 1985). "ביקורת פמיניסטית בשמחה", (תרגום: מריאנה בר ויפה ברלוביץ), בתוך: דליה באום ואחרות (עורכות), **ללמוד ממינימום: מקראה: מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה הפמיניסטית**, תל-אביב, עמ' 244-275.

22. רתוק, לילי (1994 ב'). "כל אישה מכירה את זה: אחרית דבר" בתוך: לילי רתוק (עורכת), הקול האחר: סיפורת נשים עברית, תל-אביב, עמ' 346-261.

23. זאת בניגוד ליצירות רבות אחרות של יוצרות בנות הדור השני העוסקות בהתמודדות צאצאי הניצולים עם השואה.

ייתכן וההתחמקות מלטפל באירועים הקשרים ישירות לשואה נובעת מקשייהן של יוצרות הדור השני להתעמת ישירות עם נושאים ודילמות מורכבות שנוצרו מהתנאים המפלצתיים של קיום באירופה תחת המשטר הנאצי. אחד הבולטים בהם הוא מערכת היחסים - האישיות והחברתיות - המורכבות שנוצרו בין נשים במלחמה.

24. ליקי - היא בת למשפחה קומוניסטית, החיה בשולי העיירה, שייכת לא שייכת לקהילה היהודית. בלה - בת למשפחה שהתרוששה, חיה עם אמה ואחיה הנכה בחדר שכור, וגולדה - בת תפנקים ממשפחה מבוססת כלכלית.

אחרים בסיפור בצורך לחלוק חוויות, לשיר יחד, להאזין ולספר סיפורים המזכירים את עברן מלפני המלחמה ו/או הווי חייהן לפני הגיען לארמון. בסיפורה של ליברכט אין אמנם התייחסות לשיתוף פעולה המסייע להישרדות הפיזית, אך מודגש הקשר הרגשי בין הבנות, שכפי שהוכח במחקר הפסיכולוגי, פעילויות של סיפורים ושירים אכן סייעו רבות במצבים טראומטיים למוטיבציה להישאר בחיים.²⁵ על רקע מערכת הקשרים שנקמת בין הנערות בארמון ובניגוד לה, מציבה המספרת את הגיבורה - זו שבהווה הסיפורי מכונה "המטפלת החדשה". כך, למשל, מתואר ניתוקה הפיזי והרגשי: בזמן שאחת מהנערות מספרת על ליל הסדר שערכה עם אמה בגטו לודג', התאספו הנערות האחרות סביב המספרת במעגל, ואילו היא "היחידה שנשארה במיטתה" (86). היא אינה שותפה לרשת התמיכה הנוצרת בין שאר הנערות "גבך אלינו, ולא זאת כאילו היית אחד מחפצי החדר" (87). כך גם כשהגרמנים נעלמו בוקר אחד מהמקום בגלל תבוסתם המתקרבת, והנערות מתוארות כיחידה הומוגנית, "בבוקר קמנו [...], לתוך שקט חדש" ו"עדיין היינו מתהלכות [...] סהרוריות, תועות בין החדרים" (90). מתוארת "המטפלת החדשה" כמתבדלת וכמי שהתעשתה ראשונה והסתלקה לבדה.

כפי שמתגלה במהלך הסיפור, "המטפלת החדשה", שלא יצרה מערכות יחסים עם נשים אחרות בזמן המלחמה, הצליחה אמנם לשרוד פיזית אך לא נפשית. לכן לא הצליחה להשתקם אחרי המלחמה.

חוסר קבלה, ריחוק, להגנות, רכילות, קנאה, לגלגנות. לעומת זאת בתיאור האחוה הנשית בין הנערות בשואה מוצגים דפוסי התנהגות חיוביים של התלכדות, אחווה ושיתוף רגשי, שלא היה מקובל לתארם כך אצל נשים.

המספרת, הממוקמת בהווה הסיפור בבוקר שיגרתי עם מטפלות בגן ציבורי, מזהה באופן אקראי את "המטפלת החדשה", המגיעה לראשונה לגן, כמי שמוכרת לה מתקופת השואה. הזיכרונות מ"שם" שזורים בתיאורים של חבורת המטפלות כקבוצה של נשים ה"מתקוטטות ומלהגות" (87) בינן לבין עצמן, ולהן מנהיגה בלתי מוכתרת - מטפלת המכונה ה"בולגריה". המנהיגה מובילה להתייחסות מרושעת, המתוארת בביטויים אלימים של מלחמה, כלי נשק וניצול פגיעות, כלפי מטפלות חדשות, שאינן משתייכות לחבורתן.²⁵ במיוחד בולט יחס זה כלפי אלה אשר בהתנהלותן מרמזות על חוסר רצונן להיות חלק מהחבורה (83). התיאור נראה כמושפע מקונבנציות של יחסי קנאה בין נשים בתרבות הגברית הקנונית, אולם אין זה כך. לצד התיאור של יחסי קנאה וחברות שלובים תיאורים המבטאים רוח וטוב לב. ואכן, הבולגרייה "האכזרית" מתוארת בסיפור גם כמסוגלת לחמלה (90). יתר על כן, היא גם מתוארת ככזו שמבחינה בהתנהגותה הנרגשת של המספרת לאחר שנפגשה עם "המטפלת החדשה": היא "מציצה בפני[ה] בדאגה", טופחת על גבה "בחיבה, מתחייכת" ופונה אליה במילים רכות "מה יש לך נשמה? בואי תשבי" (91).

קבוצת המטפלות ויחסי היומיום הרגילים שביניהן, מוצבת כרקע מדגיש לתיאור קבוצת הנערות שהובאו לארמון בתקופת השואה. קבוצה זו מעוצבת בדרך שונה לחלוטין: יחסיהן הן רק של תמיכה, אחווה ועזרה, המסייעים להן להחזיק מעמד. תמיכה זו באה לידי ביטוי בדרכים שונות. כך, למשל, נהגה אחת הנערות לשיר בלילות ובכך גרמה לנערות בחדר לחדול מבכיין. נערה זו רקמה קשר מיוחד עם נערה חדשה שהגיעה לארמון, ולאחר שזו סיפרה כי בלילה הקודם נישאה במחנה לאהובה, היא "שרה למענה שיר כלולות" (85). יחסי הקרבה בין שתי הנערות, שיוצרות מעין יחידה זוגית של יחסי רעות, באו לידי ביטוי מוקצן בסופן הטראגי כאשר "בוקר אחד נמצאו שתיהן, אוזנות ידיים, מוטלות בגן המזרקה ודם עורקיהן שפון" (שם).

יחסי קרבה בין הנערות מתוארים גם במקומות

של רגשות כאלה ומעצבת אותם כהתפרצות רגעית. גם אנוכיות נחשפת - אם כי ברמז - ברומן: גם אם ניתן להבין את בריחתה של גולדה מהמחנה, קשה להסביר כיצד היא, שלאחר בריחתה של בלה מהמחנה קיבלה על עצמה לשמור על קשר עם ליקי (107). בורחת אף היא בהזדמנות הראשונה בלא לומר לה דבר.

גם התפרקות החברות עם תום המלחמה משקפת את המציאות החוץ-ספרותית. לאחר המלחמה נשמרת אמנם בין גיבורות הרומן תחושת האחווה, אך כל אחת פונה לדרכה. ההזדקקות זו לזו והמסירות ההדדית שהיו בזמן השואה צורך קיומי עבורן, הן שגישרו על ההבדלים המעמדיים והאישיים ביניהן. עם המפגש המחודש עם הגברים, שהיו אתן במהלך המלחמה, הן נפרדות זו מזו ויוצאות להקים חיים חדשים הגם - שכדרך רוב המשפחות שהוקמו אז במהירות - המערכות הזוגיות החדשות אינן אידיאליות.

טלשיר מדגימה את קיומה של אחוות נשים בתנאי המצוקה הטראומטיים של השואה. חברות בזמן מלחמה אינה, אפוא, רק תופעה גברית וקיימת וורסיה נשית המקקה את ייחודיותו של המיתוס ההגמוני-מיתולוגי של חברות גברית הרואית, שאת שורשיו ניתן למצוא באפוסים קדומים.

ד. הצגת מורכבותה של האחווה הנשית בשואה - קריאה ב"בוקר בגן, עם המטפלות" של סביון ליברכט

הסיפור של ליברכט מתמקד לא רק בתופעת האונס והזנות בכפייה של נשים בשואה אלא גם ביחסים מורכבים בתוך חברת נשים. משמעותה של האחווה הנשית מתחדדת בבחירתה של ליברכט להציב שתי קבוצות נשים שונות זו לצד זו ולשזור את שתי מערכות הזמנים - בהן נמצאות כל אחת מהקבוצות - לסירוגין בעלילה. הסיפור נע בין זמן העבר (בשואה) בו מוצגת קבוצת נערות שהובאו לשם סיפוק הצרכים המיניים של הקצינים הנאציים, לזמן ההווה (לאחר המלחמה), ובו מוצגת חבורת מטפלות בגן ציבורי בארץ. השוואת שתי מערכות היחסים מציגה את מורכבותה של האחווה הנשית, על צדדיה החיוביים והשליליים. היחסים בין המטפלות מתוארים בסיפור על פי תפיסות סטריאוטיפיות שליליות של יחסים בין נשים כפי תפיסתן וייצוגן בחברות אנדוצנטריות:

כשהנערות עובדות במחנה העבודה הן מביאות ממקום עבודתן מצרכי מזון בסיסיים גם לנשים המתגוררות יחד אתן באותו בית, והן מכינות מאכלים "מדומים" להן ולילדיהן

לעשות זאת עומדת מיד במבחן המציאות כשמתחווה לה כי הן הועמסו על קרונות שונים. תחושת האחריות והדאגה לזולת, גורמת לה לעבור למרות הקשיים לקרון של ליקי.

אחוות הנשים באה לידי ביטוי ברומן בדאגה של הגיבורות למעגל רחב יותר של הנמצאים בסביבתן. כך, למשל, כשהנערות עובדות במחנה העבודה הן מביאות ממקום עבודתן מצרכי מזון בסיסיים גם לנשים המתגוררות יחד אתן באותו בית, והן מכינות מאכלים "מדומים" להן ולילדיהן. הן גם ממלאות את הצרכים הנפשיים של כל אחת מהחברות בקבוצה: בלה, הפעילה מבין חברות הקבוצה, מסייעת להישרדותן הפיזית, אך זקוקה ל"אוזן קשבת" של חברותיה המהווה מבחינתה תמורה הולמת על הצלחותיה להתחמק מהמחנה ולהשיג מזון. כל אחת מבנות הקבוצה תורמת ונתרמת, אם כן, בהתאם לצרכיה ולמיומנויותיה.

הריאליזם של תיאור החברות מושג דווקא על ידי נכונות המחברת לחשוף גם את מציאותם של רגשות שליליים ביניהן. טלשיר אינה נרתעת מתיאור תכונות אנושיות פחות נעימות של גיבורותיה כמו רגשות קנאה ולעג אפילו בתופת הנוראית של מחנות הריכוז, עם זאת היא עושה זאת ברמז ובעקיפין. כך, למשל, לאחר שבלה הצליחה להשיג לה ולליקי עבודה שבצדה תנאי מחיה משופרים, מביעה גולדה בלעג את קנאתה באוזני גרישה בעלה: "ראית אותה את הקומוניסטית הגדולה [ליקי], איך ברח מהדרגש ורצה לישון במיטה נוחה" (100). אולם המספרת מקפידה לשמור על תיאור משניותם

25. ההתנהגות התוקפנית של המטפלות אינה מופנית רק זו כלפי זו אלא גם כלפי הילדים בהם הן נוהגות בחוסר רכות ובעקבות, מאיימות ואף מלגלות עליהם.

26. דוידסון, יחסי גומלין, עמ' 447.

אין נשים הומוגניות, ולנשים שונות דרכי התמודדות שונות עם סיטואציות דומות

את תפקידן ומעמדם כממונות על האסירות במחנות, וניסו לעזור לאסירות ככל יכולתן ואף להצילן ממוות. מתוארות קאפואיות שהעמידו פנים כי הן מחמירות

אינה מספרת אותו לבתה כל זמן שהיא שולטת בדבריה. רק במצב של איבוד שליטה, שנים רבות מאוחר יותר, אחרי שלקתה במחלת השיטיון, המידע

קשה עוד יותר לתיאור ולהיזכרות ההתאכזרות של נשים קאפואיות יהודיות לאסירות יהודיות

מתפרץ מתוכה, במחלקה הסייעודית שבבית האבות בו היא מאושפזת. היא מזדקקת לעבר חמוטל, כי אמה של דורית גונבת ממנה אוכל: "איך היא נהייתה קאפו. כולם יודעים" (165). לחמוטל מתברר בהמשך כי אמה גם מאשימה את אמה של דורית בכך שבעת שהיו במחנה, במקום להשאיר את בת דודתה שחלתה בטיפוס בצריף, היא שלחה אותה לבית חולים ומשם נלקחה לתאי הגזים. מעשה זה נתפס בחומרה על ידי האם, משום שלדבריה היא הייתה יכולה להשאירה כי "היו כאלה [קאפואיות] שעשו את זה" (176).

ההתמודדות עם מציאות של קאפו יהודיה, הקשתה על אמה של חמוטל, עד כדי הסתרתה מפני בתה לאורך שנים רבות, וכן הקשתה לא פחות על חמוטל, המקבלת מידע זה בחוסר אמון. הקושי מועצם אף יותר על ידי העובדה שאמה של דורית ייצגה בעבר בעיני חמוטל את מודל האימהות של יכולת ההענקה, ההקשבה וההכלה, שהייתה מנוגדת להתנהגותה הקשה והמנוכרת של אמה כלפיה והקשר האמיץ בינה לבין בתה דורית היה לגביה מושא לקנאה. ליברכט מציגה כך לא רק את הניצולות אלא גם את בנותיהן כמתקשות להתמודד עם נושא קשה זה. בהצגת דמותה כפולת הפנים של הקאפואית הולכת ליברכט צעד נוסף בהצגת קשרים בין נשים בסיפורת, ומעזה להודות בכך, שבמצבים קשים תת-אנושיים גם נשים יכלו לחשוף פנים אחרות איומות. בשונה מתיאורים אלה של קאפואיות, מתוארות ביצירות בנות הדור השני גם נשים שניצלו לטובה

הקשיים הרגשיים הכרוכים בהעלאת הזיכרונות הקשים על הקאפואיות גרמו, כנראה, לכך שניצולות כמעט ולא דיברו על כך. מרבית החוויות היו קשורות לאטימות רגשית של הקאפואיות, לאלומות, ואף למוותן של אסירות. הטאבו על מעשיהן של נשים קאפואיות היה חזק אף יותר מהדיווחים של קאפו גברים, אולי משום הציפייה שדווקא נשים יגלו כלפיהן חמלה ועזרה. "קשר השתיקה" של דור האימהות הניצולות סביב נושא זה יכול להסביר את נדירות הופעתו בכתבתן של יוצרות בנות הדור השני. ניתן גם להניח כי היוצרות עצמן התקשו, כנשים, להתמודד עם טשטוש גבולות המוסר וההתנהגות שגילו נשים בתנאים החריגים במאבקן על החיים. עם זאת, גם אם הכותבות ממעטות לכתוב על יחסים בין קאפואיות לאסירות, הרי שלהיבט הקיצוני של יחסים אלו יש חשיבות בהבנת תפיסתן את מהותם ומשמעותם של יחסים בין נשים בשואה בפרט ושל יחסים בין נשים בכלל.

אלימות של קאפואיות כלפי אסירות מתוארת ביצירותיהן של נאוה סמל ("כובע זכוכית"), עליזה אולמרט (**פרוסה של ים**), וכן סביון ליברכט (**אישה ואישה ואיש**). שתי הראשונות מתארות התייחסות בוטה ומשפילה של קאפואיות כלפי אסירות הכפופות להן, כשהאסירות מנוצלות מינית על ידיהן. הצגת דמות של אישה, המתייחסת לגופה של אישה אחרת כאל חפץ, כאל כלי שנועד לשרת את גחמותיה המיניות בתנאים תת-אנושיים, יש בה כדי לסדוק את האידיאל של "אחוות נשים", גם אם היחסים המתוארים הם בין נשים גויות ליהודיות. בשתי היצירות מתואר אונס של יהודייה על ידי קאפואית גויה מפיהן של הדמויות בגוף ראשון: האחת עדה למתרחש (סמל), המחליטה בערוב ימיה לספר על שעברה בשואה, ואילו - הקורבן עצמו (אולמרט), אשר סיפורה הקשה מתפרץ ללא שליטה מפיה בנוכחות בעלה ובתה. הגיבורות מתוארות כמי שמתקשות במשך פרק זמן ארוך לחלוק עם אחרים את ההתעללות שבוצעה בהן על ידי נשים אחרות שהיו ממונות עליהן; רק תנאים מיוחדים מאוד מניעים אותן לעבור מאיפוק לגילוי הסודות הנוראים.

קשה עוד יותר לתיאור ולהיזכרות על ידי הניצולות היא ההתאכזרות של נשים קאפואיות יהודיות לאסירות יהודיות. ברומן של ליברכט **אישה ואישה ואיש** הקאפואית היא יהודיה. אמה, ניצולת השואה, של הגיבורה חמוטל, מתקשה לספר כי אמה של דורית - בת כיתה של חמוטל - הייתה קאפו. הזיכרון הזה הוא כה קשה, שהיא

זאת בניגוד למספרת, המצליחה לחזור - גם אם לא באופן מלא - לחיים נורמליים, מאחר שהקשר עם הנערות האחרות יצר אצלה עמידות נפשית החסרה ל"מטפלת החדשה". הצגתה של גיבורה זו כיוצאת דופן מוסיפה מורכבות נשית נוספת של התמודדות עם מצבי מצוקה.

תיאור שתי קבוצות הנשים השונות וההשוואה ביניהן מהווה אמירה של המחברת כנגד ראייה סטריאוטיפית וחד-מימדית של תכונות נשיות: אין נשים הומוגניות, ולנשים שונות דרכי התמודדות שונות עם סיטואציות דומות. אמירה זו באה לידי ביטוי לא רק בהעמדה ניגודית של שתי הקבוצות, אלא גם בהצגה המורכבת של כל קבוצה בנפרד - בתוך קבוצת המטפלות, דווקא המרושעת ה"בולגריה" היא זו שיודעת גם להפגין רגישות כלפי חברתה, ואילו לצדן של הנערות הקשורות בקשרי אחווה נשית מוצגת נערה שבמופגן אינה מקיימת כל קשר אתן.

בתוך כך חשוב לציין כי מרבית הנשים בשתי הקבוצות בסיפור הן נטולות שם, והן מוצגות באמצעות הקשר שלהן עם גברים (גם המטפלות וגם הנערות כגון: בתו של הרופא מלובלין, המאהבת של הקצין הנאצי, בתו של רב). על רקע תיאור התלות של נשים בגברים בעיצוב זהותן ובהגדרתן, המדגיש את תמונת העולם הפטריארכלי - שהשואה היא הקצנה איומה שלו - מודגשת יכולתן של הגיבורות לבחור באופציה של חברות בין נשים. עם זאת, האחוה הנשית אינה חד-מימדית, והיא מתאפיינת - בתנאים מסוימים ובין נשים מסוימות - גם כבעלת קווים שליליים.

ה. "קאפו, קאפו! קאפו!"²⁷ - האמנם דין אחד לכולן? לשאלת היחסים בין ה'קאפואיות' לאסירות במחנות

החלק הטעון ביותר בנושא של יחסים בין נשים בשואה הוא שאלת יחסן של נשות הקאפו אל נשים אסירות. "האסירים בעלי התפקידים", כך כונו הקאפואים - יהודים ולא יהודים - בפי הגרמנים, מונו על ידי הנאצים במחנות הריכוז על תחומים שונים בחיי אסירים אחרים (גלזנר-חלד ובר-און, 2004). פעילות זו התבצעה לרוב תוך כדי השפלה ופגיעה באסירים כחלק ממשטר האימה שהטילו הנאצים במחנות (שגב, 1991). חלק מהקאפואים נבחרו לתפקיד בניגוד לרצונם, וחלקם התנדבו לתפקיד כדי לשפר את תנאי חייהם ואולי כדי להינצל.²⁸

27. מתוך **ובאתי על החתום** של שחם-גובר, 26.

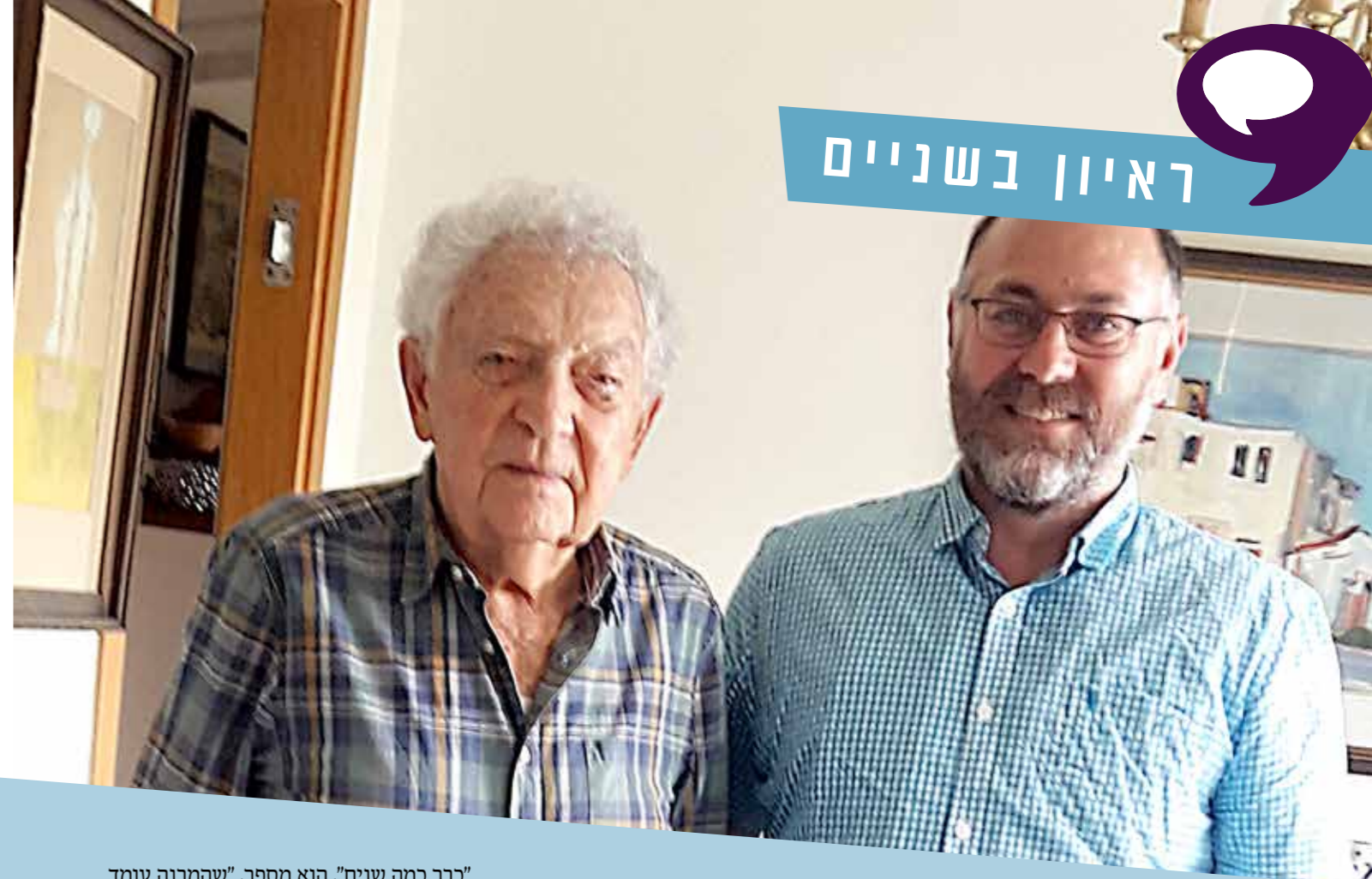
28. למרות שחוקרי השואה מציינים שהיו קאפואים שניסו ככל יכולתם לעזור לאסירים, הרי גם ידוע כי רבים מתוכם היו אדישים לסבל האחרים והתנהגו כלפיהם בצורה אכזרית, עד כי השם "קאפו" הפך לשם נאי נרדף למשתפי פעולה עם הנאצים. עד היום נותר היחס לקאפוס בישראל טעון וסבך, ונחשב לאחד הנושאים הפחות מעובדים במסגרת העיסוק ההולך ומתפתח בשואה (גלזנר-חלד ובר-און, 2004; יחיעם ויץ, תשנ"ז; חנה יבלונקה, תשנ"ז).

עם האסירות, אך ניסו לנהוג בהן באנושיות ככל שהתנאים אפשרו זאת. כזו היא, למשל, אדית הקאפו הסלובקית, בספרה של מלכה אדלר **איצ'ו וברנד**, עליה מעידה המספרת: "הרגשנו שיש לנו אחראית בלוק כמו אמא בתנאי שלא היו גרמנים בסביבה" (363), וכזו היא קלאריסה בסיפור "כובע זכוכית" של סמל, שבניגוד לאמה של דורית, מנצלת את מעמדה כ'אהובתה' של הקצינה הגרמנייה כדי לשפר את תנאיהן של 'אסירותיה' ולהקל על סבלן.

אופן עיצוב דמות הקאפואית ביצירות שזכרו מעיד בברור על יחסן של המחברות לשני טיפוסים הקאפואיות. את הקאפו האכזרית מתארות היוצרות בקושי רב. לא רק הניצולות אינן יכולות לספר את הסיפור, ולרוב הן חושפות את סיפוריהן בעל כורחן ו/או בשלבי חייהן המאוחרים, גם הכותבות מתקשות בו - למשל, ביצירות **פרוסה של ים** של אולמרט **ואיש ואישה ואיש** של ליברכט - לכן התיאורים כוללים ביותר ואף רומזים בלבד. לעומת זאת תיאור הקאפואיות ההופכות את תפקידן לאמצעי

בספר "פרשת חיים" כתבת כן: "בקוראי ספרים מתקופת חומה ומגדל הייתי שוכח היכן אני נמצא. הייתי רואה עצמי כאחד מעולי חנייה או אחד הגודרים בגבול הצפון. שעות הייתי מסתכל בתמונות שבספרים... הבחורים העומדים בשמירה, הוי, כמה רציתי להיות איתם". מתי התחלת להרגיש ישראלי?
 "מיד. כשבאתי לקיבוץ יגור התקבלתי יפה, בניגוד לעולים אחרים. ביגור הייתה

לאומית לבידור פשעים שביצעו ליטאים בתקופת המלחמה ואני הייתי חבר בה. הנציגים הליטאים ניסו להמעיט מאוד בעובדת היותם משתפי פעולה עם הגרמנים וסירבתי לקבל זאת. הראיתי לוועדה שמדובר בשיתוף פעולה נרחב מאוד. הדבר לא מצא חן בעיניהם והם החליטו לפתוח בחקירה נגדי. לבסוף התיק נסגר."

ברגע שהיטלר הכריז בטיפשותו מלחמה על ארצות הברית, המלחמה הפכה להיות מלחמה עולמית ובדצמבר 1942 מתקבלת ההחלטה על השמדת כל יהודי אירופה. מחנות מבצע ריינהרד משמעותיים ביותר להבנת התהליך. לכן התחלתי לחקור אותם. בהתחלה חקרתי את מחנה טרבלינקה ובהמשך גם את מחנות בלז'ץ וסוביבור.
 על שאלתי מדוע הוקמו המחנות בפולין? יש ליצחק ארד תשובה פשוטה: "זה היה המיקום הכי נוח ואין לכך קשר לפולנים. יחסם של הפולנים ליהודים זה כבר סיפור אחר אבל הוא לא קשור להקמת המחנות בפולין על ידי הגרמנים".

מהם מקורות המידע בהם השתמשת במחקריך?

השתמשתי במקורות מידע שונים וביניהם עדויות של ניצולים אשר העידו במשפטים שנערכו בגרמניה לאחר המלחמה לנאצים ששרתו במחנות. מטרבלינקה וסוביבור היו כמה עשרות ניצולים שראו את יום השחרור. חלקם העידו סמוך מאוד לשחרור בוועדות ההיסטוריות שקמו ואת חלקם ראייתי אחר כך גם בארץ. עדויות הן עניין מורכב. מצאתי הבדלים אצל חלק מהניצולים שראיינתי בארץ, אחרי שקראתי את העדויות שמסרו בסוף המלחמה. הם הוסיפו כל מיני פרטים שלא אמרו בעדותם הראשונית. פתאום הם היו במחנת או נלחמו - דברים שלא יכול להיות שאכן עשו. לא שהם שיקרו, אלא ככל הנראה הם קראו ושמעו דברים והיו בטוחים שנטלו בהם חלק".

איך אפשר להשתמש בעדות במחקר היסטורי?
 "אי אפשר, כמוכן, להתבסס רק על עדויות במחקר. את התמונה השלמה צריך לקבל מכמה זוויות: עדויות, חומר גרמני, פולני, רוסי ועוד. חייבים להצליב עדויות. יש חשיבות רבה לעדויות, כי בלעדיהן לא נוכל להבין את החיים היהודיים במחנות".

בעקבות דברים שכתבת, נפתחה נגדך חקירה בליטא. מדוע?

"התביעה בליטא התבססה על דברים שכתבתי בספר על חיי בשואה, בו כתבתי שכוחות הפרטיזנים, בהם הייתי חבר, הרגו גם ליטאים ששיתפו פעולה עם הנאצים. כשהליטאים רצו להצטרף לאיחוד האירופי, אמרו להם שעליהם לבדוק את עברם במלחמה. הם הקימו ועדה היסטורית בין-

"כבר כמה שנים", הוא מספר, "שהמבנה עומד על תלו אבל עדיין אין תוכן כי חסר כסף. מדינת ישראל הבטיחה להעביר את הכסף החסר אבל הדבר עדיין לא נעשה". לאחרונה יש יוזמה לקרוא למוזיאון על שמו של חיים הרצוג, נשיאה השישי של מדינת ישראל, שלחם בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה והשתתף בשחרור מחנה ברגן בלזן. "אולי בזכות זה", מקווה ארד, "נצלח לסיים את הקמת המוזיאון בקרוב, כשעוד יישארו חיילים שלחמו במלחמת העולם השנייה".

איך הגעת למחקר על מחנות מבצע ריינהרד?
 "כשהתחלתי לחקור את השואה, ראיתי שכתבו בעיקר על אושוויץ ופחות כתבו וחקרו את המחנות האחרים. מחנות מבצע ריינהרד הם חלק חשוב בתהליך ההתפתחות של הפתרון הסופי. רוב יהודי פולין נרצחו במחנות הללו והיה צריך לכתוב עליהם. כדי להבין את הדרך לפתרון הסופי, צריך לראות את בניית המחנות כחלק מתהליך שראשיתו בהחלטה על רצח יהודים בשטחי הכיבוש הסובייטי דרך הכרזת היטלר על מלחמה בארצות הברית, שהפכה את המלחמה למלחמה עולמית. בגאום שנשא היטלר בינואר 1939 הוא אמר: "אם יעלה בידי יהדות הממון הבינלאומית באירופה ומחוצה לה לדרדר את העמים, פעם נוספת, למלחמה עולמית - אזי לא תהיה התוצאה בולשביזציה של העולם ועמה ניצחון היהדות, אלא השמדת הגזע היהודי באירופה..."

אגב, את הריאיון עם ארד אני מקיים ב"יום הניצחון" (בעלות הברית מציינות את יום הניצחון ב-8.9 ואילו הרוסים מציינים אותו ב-9.5 ע.א).

כפרטיזן, אתה חושב שהחברה הישראלית צריכה לציין את יום הניצחון?

"זה פרק חשוב בתולדות העם היהודי ובהחלט חשוב לציין אותו. הצורך הגדול הנאצי חוסל ועם ישראל חי והקים מדינה. צריך לזכור שלעם היהודי יש חלק בניצחון וחצי לוחמים יהודים לחמו במלחמת העולם השנייה, ביבשה, באוויר, בים ובכל החזיתות. בכל הצבאות שלחמו נגד גרמניה הנאצית היו חיילים יהודים, חיילים פשוטים וגנרלים. בצבא האדום היו למעלה משלוש מאות גנרלים יהודים בתקופת המלחמה. מאתיים וחמישים אלף יהודים נהרגו כחיילים במלחמה, נתון אותו לא מספרים! צריך לספר את סיפור הגבורה לא רק בהקשר של מרידות בגטאות, אלא גם בהקשר של גבורת החיילים שלחמו במלחמה".

ניכר שהנושא חשוב לארד והוא מספר לי על כך שהוא חבר בהנהלת העמותה העומדת מאחורי הקמת המוזיאון להנצחת הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה, המוקם בלטרון.

כמעט כל קיץ ביקרתי בסוויינציאן, בה היו לי הרבה מכרים וחברים. האווירה המיוחדת של השטעטל זכורה לי עד היום. מרכז העיר היה יהודי והייתי יכול ללכת ברחוב ומהבית ליד היו מזמינים אותי לבקר ולאכול לטקעס. יהודים פשוטים וגבירים חיו ביחד. בית ספר "תרבות", בית ספר יידישאי, ישיבה קטנה, אפילו ב"מכבי האש" היו יהודים. כל האווירה הזו של העיירה היהודית נחרבה בשואה.

כשפרצה המלחמה הייתי בהכנות לקראת בר המצווה שלי. הגרמנים נכנסו לוורשה וראינו איך הם מתעללים ביהודים - גוזזים חצי זקן, פאה אחת. היה מסוכן ללכת ברחובות וגם התכנסות בבית הכנסת הייתה מסוכנת. אמרתי לאבא שאולי לא כדאי לעשות בר מצווה ואבא אמר לי: "ילד יהודי עושה בר מצווה בבית כנסת!" חגגנו את בר המצווה וקראתי את ההפטר והאירוע עבר בשלום.

חודשיים אחרי בר המצווה ברחתי עם אחותי לאזור הכיבוש הרוסי, לעיירת הולדתי. אמא ואבא נשארו בוורשה ושניהם לא שרדו את השואה. אחותי ואני עברנו את השואה ביערות ליטא, כל אחד עם קבוצת פרטיזנים אחרת. את סיפור החיים שלי כתבתי בספר "חורט בזיכרון".

קבוצה של חלוצים שעלו בשנות השלושים מסוויינציאן והם קיבלו אותי, אבל לא רק הם, גם אנשי המשק האחרים. דיברתי עברית, הייתי פרטיזן וגם נראיתי די טוב. לא הייתה לי בעיה, לא עם הבנים ולא עם הבנות. הרגשתי טוב. באחת השבתות הלכנו לטייל, יצאנו מיגור והלכנו לכפר חסידיים, לראות עוד ישוב בארץ ישראל. עליתי לכרמל, בשביל שעולה מתוך יגור. הסתכלתי מלמעלה על הנוף והייתה לי תחושה של רוממות רוח. סוף סוף הגעתי למקום שרציתי להגיע אליו, מקום שהיה עבורי חלום ילדות. מאז שהייתי ילד ידעתי שאגיע לארץ ישראל. תמיד אמרתי לחברים הצברים שגולדו כאן: "סיכנתי את חיי כדי להגיע לכאן, אני ציוני!"

כשורד שואה, פרטיזן, לוחם בצה"ל, קצין חינוך ראשי ויו"ר יד ושם במשך שנים רבות, מה לדעתך חשוב לזכור וללמד על השואה?
 "ראשית, חשוב לזכור וללמד את הסיפור ההיסטורי, את מה שקרה בשואה. שנית, יש לזכור וללמד את הלקחים. הלקח הראשון הוא מה זה להיות עם ללא מולדת, עם בשולי ההיסטוריה. יהודים רצו לעזוב את אירופה אבל לא היה לאן. הלקח השני הוא שגזענות, לאומנות צרת אופקים (אני בעד לאומיות אבל לא לאומנות) וקיצוניות יכולים להביא עמים תרבותיים לרצוח עם אחר בלי שום סיבה".

מסע עם האויב - השתתפותם של ליטאים בפשעי השואה

אפרים זורוף ורוטה ונאגייטה

ידיעות אחרונות, 207 עמ'

אסנת לוי

מבין 220,000 יהודים שחיו בליטא לפני השואה, 212,000 יהודים נרצחו. זהו אחוז הנרצחים הגבוה ביותר בקרב הקהילות היהודיות הגדולות במהלך השואה. כמעט כל היהודים שנרצחו בליטא חסלו אחד-אחד, בעיקר ביריות, לא הרחק מבתיהם ובאתר הרצח ההמוני פונאר שמחוץ לוילנה, במקרים רבים בידי ליטאים, משתפי פעולה עם הנאצים.

מה הניע ליטאים רבים כל כך לקחת חלק פעיל בחיסול היהודים שחיו בקרבם שנים רבות בשכנות טובה יחסית והיוו חלק נכבד מן האוכלוסייה?

הספר "מסע עם האויב" מתאר את מסעם של שני אנשים המבקשים לרדת לחקר האמת בשאלת רצח יהודי ליטא בתקופת השואה: צייד הנאצים היהודי, ד"ר אפרים זורוף, ורוטה ונאגייטה, סופרת ליטאית מצליחה. המסע ישפיע על כל אחד מהם באופן שונה.

ד"ר אפרים זורוף, צייד הנאצים הראשי של מרכז וינוטל, עמל במשך שנים ארוכות על חשיפת האמת והעמדת פושעי מלחמה ליטאים לדין. העובדה שסבו וסבתו נולדו בליטא והיותו קרוי על שם דוד שנרצח עם משפחתו בוילנה בעזרתם הפעילה של הליטאים, מעניקה למסעו פן אישי וייחודי.

"ברבע המאה האחרון השתדלתי לכבד את זכר הקורבנות בסיוע להביא את רוצחיהם למשפט צדק, ובניסיון לפרסם את האמת ההיסטורית המלאה על שיתוף הפעולה של מקומיים בפשעי השואה...היה ברור שהישגים משמעותיים כלשהם יהיו כרוכים מבחינתי במחיר ציבורי שאצטרך לשלם...המסע שעומד בבסיסו של ספר זה הוא למעשה מעין פרידה מליטא והעברה סמלית של לפיד זיכרון השואה לליטאים...שיבנו שהפשעים שבוצעו נגד היהודים היו למעשה טרגדיה ליטאית וכזאת שתטיל צל אפל על ארצם היפה עד שהיא תתעמת סוף-סוף ובוושר עם הזוועות ותפנים אותן" (עמ' 32-33).

רוטה ונאגייטה תצא למסע לאחר שיתברר לה שכמה מקרובי משפחתה לקחו חלק פעיל ברצח יהודי ליטא ואף סייעו בהסתרת חלקם של משתפי פעולה בפשעי שואה. היא תעיד על עצמה: "אני ליטאית אופיינית רגילה. על השואה ידעתי כל חיי מה שידעו אצלנו בדרך כלל אנשים

ממוצעים...אני תוצר אופייני של שקרי המשטר הסובייטי ושל שתיקת ליטא החופשית" (עמ' 34). בהמשך היא תכתוב: "אני ליטאית. אין בי שום דם יהודי. אני לא סתם ליטאית מן השורה, אני ליטאית מכובדת, כי אביו של אבי...היה אסיר פוליטי שנידון למאסר בגלל פעילויות אנטי סובייטיות וקפא למוות בתוך חצי שנה לאחר שנשלח לגולגא של סטלין...אני לא סתם ליטאית, אני ליטאית שסבלה בשנות הכיבוש הסובייטי". סבה של רוטה מופיע ברשימת שמות 5,000 משתפי פעולה ליטאים שהרכיב איגוד יוצאי ליטא בישראל והיא תשאל את עצמה: "אם כן מי אני, צאצאית של גיבורים ליטאים, או בת לאומה של רוצחי יהודים נתעבים שמשפחתה נושאת את הכתם של פשעים נגד האנושות?" (עמ' 36).

תוך שימוש בחומרים ליטאיים בלבד: ספרים שכתבו היסטוריונים ליטאים, עדויות של רוצחים, ראיונות עם עדי ראייה ותושבים מקומיים, כולל אלו החיים עד היום בקרבת אתרי הרציחות ההמוניות, מנתחים אפרים ורוטה את העדויות ומתווכחים ביניהם על פרשנותן, בעודם תרים את ליטא ומבקרים ביותר מ-30 אתרים בהם נרצחו יהודים. רגע לפני שהם יוצאים לדרך, הם מנהלים ביניהם שיח אויבים החושף את התהום הפעורה ביניהם.

רוטה: "אתה אוהב את עמך, אני אוהבת את עמי. העם שלך נרצח בידי העם שלי, בידי ליטאים. אז אני מבינה שבני העם שלי, הם לא בני אדם בעיניך. אנחנו בשבילך אויב וזה בלתי נמנע. אתה מייצג את הקורבנות ואני את הרוצחים. אני רואה ברוצחים ובצופים מהצד בני אדם. אני ללא ספק אשתדל לברר, להבין, מה קרה לעם שלי בימים ההם. מדוע הם הסכימו לירות?... מה הניע אותם

לעשות את מה שעשו? ואם זה קרה פעם אחת, האם זה אומר שזה יכול לקרות שוב?" אפרים: "לא נעים לי לומר זאת, אבל כן, זה יכול לקרות שוב - כי זה כבר קרה. אם ב-1930 מישהו היה מנבא שאלפי ליטאים ילכו ויירו בשכניהם, האיש הזה היה נשלח לאשפוז בבית חולים לחולי נפש. אבל זה קרה. ואני אומר לך מניסיון רב, שהדבר המחריד ביותר שלמדתי ב-35 שנים של ציד נאצים הוא ש-99.99 אחוזים מהאנשים שביצעו את פשעי השואה היו אנשים רגילים. הם לא היו מעורבים בפעילות פלילית לא לפני השואה וגם לא אחרי השואה. הם חיו חיים נורמליים עם המשפחות שלהם" (עמוד 70).

תשובתו זו של אפרים מזכירה את עמדתו של כריסטופר בראונינג בספרו "אנשים רגילים". הם מבקרים באתר הרצח בוטרימוניס, עיירה בה הייתה אחת הקהילות היהודיות העתיקות ביותר בליטא. לקהילה, שמנתה כ-800 יהודים לפני השואה, היה בית כנסת מלבנים, בית ספר שלימדו בו עברית, 52 חנויות (מתוך 154), אגודות צדקה וסעד, מבשלות בירה, מאפיות ומפעלים קטנים השייכים ליהודים.

אנטנאס קמייליאוסקאס היה בן תשע בקיץ 1941. "ביום הירי שמעתי מהוריי שריכזו את כל היהודים בכיכר וציוו עליהם להתפשט. כולם הזדעזעו מזה. אנחנו הילדים הבנו שמושהו נרא עומד לקרות...רצינו ללכת לראות, אבל לא הרשו לנו. הבורות ביער כבר נחפרו וכולם ידעו שיירו ביהודים וחיכו שזה יקרה...אחרי שהסתיימו מבצעי הירי, אנחנו, הילדים שצפו בזה מאחורי הבית הסמוך, יצאנו וניגשנו לבורות. עוד אנשים מהכפר באו לראות את השכנים הנרצחים שלהם. כמה אנשים כבר היו עדיין חיים. איש אחד היה פצוע קשה וכל כך הרבה דם זרם לו החוצה מהאף עד שהוא לא היה יכול לנשום. הוא טלטל את הראש כדי לשאוף מעט אוויר. הרוצחים לא רצו לבזבז כדורים על הקורבן, אז אחד מהם הלך ליער להביא אבן" (עמ' 144-142).

הספר "מסע עם האויב" מבטא זעקה גדולה למען אמת היסטורית. כשם שהספר "שכנים" של יאן טומש גרוס, המתאר את רצח יהודי ידבבנה, כפר קטן בפולין, על ידי תושביו ללא נוכחותם של גרמנים, הוביל לחשבון נפש רציני בחברה הפולנית, יש לקוות כי הספר "מסע עם האויב" יחזיר את העבר הקשה של ליטא לשיח הציבורי במדינה זו.

חפצים מדברים

גוויל מוצל מלודז'

הרב משה חבה

בשישה במאי 1945, נערכה בבית העלמין בלודז' לוויה לכשמונים ספרי תורה שחוללו על ידי הגרמנים בתקופת השואה. הלוויה תוארה בכתבה בעיתון "דאס נייע לעבן" ("החיים החדשים"), שהופיע בפולין לאחר המלחמה, וכך נכתב בה:

בבית העלמין, ליד הקברים הפתוחים, מונחות ערמות גדולות של ספרים קרועים, יריעות של ספרי תורה, חלקי יריעות של תפילין ותשימי קדושה אחרים. הנה מונחת יריעה פרושה, כתומת דם. עדי ראייה מספרים: אנשי אס-אס פרשו את ספרי התורה, אספו קבוצת יהודים, הריצו אותם על היריעות ופקדו עליהם לדרוס אותן ברגליהם. ואותם יהודים שמיאנו למלא את הפקודה הוכו מכות רצח, הצליפו בהם עד זוב דם.¹

את עוצמת התורה הבינו גם הגרמנים הארורים ומשום כך רצו להשמיד לא רק את היהודים, אלא את היהדות כולה. הם רצו להחריב את הערכים והסמלים, את כל הקדוש והיקר ליהודים, אך כשם שלא הצליחו להשמיד את היהודים, כך לא הצליחו להשמיד את היהדות. שרידי השואה קמו ויצאו מן המחנות, שבו לחיות והקימו את העם היהודי מחדש מן ההריסות. ספרי התורה המחוללים, גווילי הקלף שהם סמל העם היהודי, עולים גם הם מתוך האפר ומתוך השריפה ושבים ומתגלים.

כשבעים שנה לאחר שקס הקבורה של ספרי התורה בלודז', התגלה בעיר לודז' גוויל של ספר תורה. גליל ספר התורה הפגוע הוסתר תחת רצפה של אחד מבתי העץ החד קומתיים ברחוב 24 Lagiewnicka, שהיה בתחום הגטו בלודז', על יד שוק בלוצקי. הגליל התגלה במהלך עבודות להריסת הבתים הישנים והועבר למכון שם עולם. כמו כן הועברו למכון תצלומים של הבית בו הוסתר. גליל ספר התורה אינו שלם ומגיע עד פרשת תזריע. מופלא הדבר שהגליל הגיע למכון באותו שבוע בו קראנו בתורה בפרשת תזריע.

1. מתוך: הארצשארק, זושא (1993), "דם ודמע בגטו לודז'", ירושלים: מוסד הרב קוק, עמ' 239.
2. שם, עמ' 239-240.

בלוויה לספרי התורה שנערכה בלודז' מיד לאחר המלחמה, נשא הספר יושב ראש הקהילה היהודית-דתית בלודז', מר י' אשלאט, וכך אמר:

ליד הקבר הקדוש, שם אנו מביאים לקבורה את ספרי התורה שלנו שחוללו, אין עומדים כאן רק אנחנו לבד, הקבוצה הקטנה שניצלה מן השחיטה הגדולה, אלא גם נשמותיהם של אחינו הקדושים שעונו על לא עוול בכפם... את הספרים הקדושים אנו מביאים לקבורה כסמל המיליונים הקדושים שעונו והושמדו, ילדים של עם הספר, שלא באו בעצמם לקבורת ישראל... ליד קבר זה ניצבים אנשי הרוח של דורות של גאונות יהודית, ומעל לחורבות של הישבים היהודים מרחפים גאוני הרוח של כל הזמנים וטוענים לשמים: למה זה הגיע לנו?

האם עלינו להתייאש? לא ולא! עלינו להמשיך ולחשל את חוליות הזהב של שרשרת התורה והחכמה, שהספר ימשיך וישמש מחדש כעמוד אש שיאיר בשבילנו את דרכנו לקראת הבאות.²

גליל ספר התורה שעלה ובצבץ תחת רצפת הבית ההרוס הוא אות וסמל להמשכיות התורה ולקיומה, כמו גם להמשכיות קיומו של עם ישראל, עם הממשיך את חוליית הזהב של שרשרת התורה והחוכמה. שרשרת זו ראשיתה בסיני והמשכה בכל דור ודור. בכל שנה בשנה, ובמיוחד בימים אלו, ימי ההכנה למתן התורה בחג השבועות, עלינו לחוש שבכל יום הם כחדשים בעינינו כאילו קיבלנום היום בסיני.

לא מתאים מסע ק בפולין*

מסע מעגלים זמן ומקום מרגש ערכי * מעצים * חוויתי * בישראל

בנוסף המכון מציע:

ימי עיון

סמינרים

הכנה למסעות

פעילות לקראת גיל מצוות

ניידת חינוכית לחטיבות הביניים

מסע של 3 ימים המשלב בין סדנאות העוסקות בהתמודדות היום יומית בתקופת השואה למול דילמות ערכיות ומוסריות. המסע כולל סיורים חווייתיים והיכרות בלתי אמצעית בפרקים שונים בהיסטוריה היהודית באתרים שונים. את המסע ילוו מדריך צמוד, אנשי עדות ובני הדור השני.

גבורת רוח

מזהות אישית לזהות לאומית

אמונה בעת משבר

מנהיגות מעצבת

ערבי חוויה, מוסיקה ונשמה

אנושיות וערכיות